

Viiskümmend aastat

teaduslikku tööd Tallinna
Linnaarhiivis

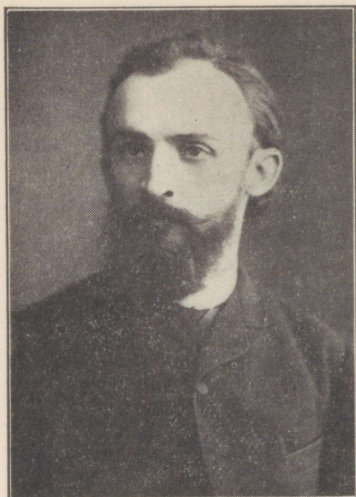

Fünfzig Jahre

wissenschaftlicher Arbeit im
Revaler Stadtarchiv

Theodor Schlemann

Gotthard Hansen

Otto Greiffenhagen

Viiskümmend aastat

teaduslikku tööd Tallinna
Linnaarhiivis

Fünfzig Jahre

wissenschaftlicher Arbeit im
Revaler Stadtarchiv

Tallinn 1933

Est. A

Kirj. o.-ü. „Täht“ trükikoda, Tallinnas, V. Pärnu mnt. 31. 1933

Jooni Tallinna Linnaarhiivi ajaloost.

I.

Juba ammu on ametiasutised, mis elasid ajalooliselt eriliselt tingitud oludes, rõhku pannud ürikuiliste tõendite säilitamisele ning alalhoidmisele. Ürikuil õiguslikkude tõenditena omasid eeskätt väljapaistvat praktilist tähtsust; nende sageli korduv kasutamismõimalus tegi vajalikuks, et neid säilitataks hoolikalt ja hoitaks valmitena tarvitamiseks.

Iga ajalooline arhiiv on tekkinud, lähtudes neist kaalutlusist.

Tallinn, kes oma väga iseseisva ajaloo jooksul oli kaitstud igat seltsi privileegidega, kandis enne kõike hoolt selle eest, et hoida alal neid privileege, samuti ka oma laialdast ürikuilist materjali. See amet kuulus esiotsa arvatavasti küll linnasekretäri ülesannete hulka, kelle kohuseks oli pidada tähtsamaid raamatuid. Vihjeid otsustavate korralduste kohta arhivaalsete aarete julgeoleku kindlustamiseks leidub arhiivis eneses. Omame juba a. 1665 „registratuuri Tallinna linna kogu kantselei kohta“, millele lisatud arhiiviruumide plaan. Raeprotokoll 2. ja a n u a r i s t 1704 sisaldab järgmise sissekande (p. 5. all): „Samal päeval tegi härra praeses ettepaneku, kuidas oleks kõige otstarbekam ja kohasem praegusel ohtlikul sõjaajal kui ka muretäratava tuleohtu pärast toimetada linnaarhiiv hästi hoitavasse kindlasse kohta varjule ja esildas selleks linna varakambri (Cämmerei) ja eriti veel väikese võlvialuse, mis asetseb, kui varakambrist alla minna ja mis oleks väga sobiv ning kohane selleks. See ettepanek kiideti kõrgeauliku rae poolt heaks ja otsustati, et härra kemmerer

Arning peaks varakambri kui ka võlvialuse selliselt kohandama, et arhiivis leiduvaid kirju võiks sinna paigutada alalhoidmiseks.“

Siin mainitud võlvialust kasustatakse praegu linna vaeslastekohtu deposiitide hoidmiseks; linnaarhiivi ruumid raekoja alumisel korral võivad selle vastu aga 1665. a. andmeil varsti pühitseta oma 275 a. kestvuse juubelit.

Kuid paistab, et arhivaalide paigutamiseks neisse ruumesse ei loodud arhiivis veel kaugeltki soovitud korda. Kuigi arhiiv allutati kemmererile, jäi arhivaalide valitsemine kantseleiametnikkude kõrvalametiks. 1762. a. saatis raad arhivaar Lüttkeni — esimese meile tuntud erilise arhiiviametniku — Moskvasse, nähtavasti selleks, et keisrinna Katariina II troonileastumise puhul esildada Tallinna linna privileegid kinnitamiseks. Asi näib olevat nõudnud Lüttkeni pikemat Moskvas viibimist. Raeprotokollil teatel (26. nov. 1762) jäi L. teiste saadikute ärasõidu järele Moskvasse maha ja sai päevaraha 100 rubla kuus, milline summa talle ka määrati.

— Ehk küll sellega linnaarhivaari ameti tähtsus leidis tunnustust, näib arhiiv hiljem olevat siiski jälle teatud määrani hooletusse jäänud. Raeprotokollis 29. maist 1772 teatab raehärra Frese „siinse linnaarhiivi kordaseadmisest“: see olla „edenenud nõnda kaugele, et nüüd juba peaks tulema korraldamisele kirjad ja paberid; kantseleiametnikud olla aga palunud, et enne kui nad erakordse vaevana enese peale võtavad need tööd, kindlaks määrataks, mis neil on selle eest loota. Neile lubati vaevanägemise laadi ja suuruse järele, sest see ei kuulunud nende teenistuskohuste hulka, edaspidi lasta midagi kindlat osaks saada ja selle peale anda kindlustus.“ Kas seda nõudmist tõesti arvestati, pole enam võimalik kindlaks teha. Kaudsete märkide järele otsustades, näivad arhiivi „jooksvad“ osad, kõigepealt linna raamatud, nagu pearaamat, kinnistusraamat, krundimaksude raamatud ja n. n. „Denckelbücher“ seisnud olevat linnasekretäride käsutuses, kel aga muide arhiivi eest nähtavasti mingit muret ei olnud. Pidevust ega kindlat korda pole arhiiviteenistuses märgata ei 18-dal ega ka 19. sajandi esimesel poolel. 19. sajandi keskpaiku on juttu raearhivaarist, kuid näib, et oli tegemist vaid alluvat iseloomu kandva aktuaarikohaga.

II.

Uus ajastu arhiivi elus algab Georg Friedrich v. Bunge tööga. Sunnitud 1842. a. „Ulmanni vahejuhtumi“ tagajärjel loobuma Tartu professuurist, siirdus B. sama aasta novembris Tallinna, kus ta kohe valiti linna sündikuks. Seda ametit oli seni pidanud bürgermeister Salemann, kelle surma järele osutus soovitavaks ametite eraldamine. Aga just Bunge võitis ainsa aasta jooksul Tallinna magistraadi üldise usalduse nii kõrgel määral, et ta bürgermeister Jordani surma järele valiti ka esimeseks (presideerivaks) bürgermeistriks, millist ametit ta pidas 7 aastat.

Oma tegevuse kohta arhiivis ütleb Bunge oma autobiograafias:¹⁾ „Minu ametid jätsid mulle muide küllalt aega teaduslikeks uurimisteks, millistes vana rae arhiiv osutas mulle suurimaid teeneid. Ma leidsin ta rae arhiivikeldris kaunis hoole tusse jäetuna ja suurimas korratuses. Ma seadsin üksikud ürikud, toimikud ja toimikute katkendid, selle järele kui nad olid tarvili selt puhastatud, kronoloogilisse järjekorda ja asetasin nad selleks valmistatud plekk-kastidesse, mis paigutati linna varakambrisse kappi. See rikkalik arhiiv moodustas aluse minu „Ürikute kogu“ (Urkundenbuch) jaoks.“

Täiendavaid teateid Bunge tegevuse algusest arhiivis toob W. Greiffenhagen. „Varsti pärast oma uude ametisse astumist, 11. mail 1843 palus ta loa arhiivi kordaseadmiseks. Juba 19. jaanuaril 1844 võis Bunge üle anda raele eksemplari oma tööst pealkirja all: „Teateid vana arhiivi kohta Tallinnas“. 9. märtsil lubasid raad ja gildid linna summadest arhiivi tarveteks 400 rubla toetust. Seega tegi Tallinna linn esimest korda materjaalseid kulutusi oma ajaloolise arhiivi hääks, luues ainelise aluse ajaloolisele uurimisele — traditsioon, mida — per tot discrimina rerum — on tänini peetud au sees.

Siin ei ole õige koht Bunge kogu teadusliku tegevuse jälgimiseks. Kui püsivalt ta tegeles balti ajalooaga, nähtub tõsiasi, et siirdunud kauaaegse kodifitseerimistöö järele Peterburis 1865. a. Saksamaale (Gothasse, hiljem Wiesbadeni), lõpetas veel

---

¹⁾ W. Greiffenhagen, Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge, Tallinn, Kluge 1891, lk. 23 jj.

seal Ürikutekogu VI-da kõite ja avaldas 1877. a. oma raamatu: „Eestimaa hertsogkond taani kuningate valitsuse all“. Edukas töö ei jäänud ilma välisestki tunnustusest. 1859. a. valiti Bunge, kes sellal tegutses Peterburis, Eestimaa Kirjanduse Ühingu auliikmeks, 1865. a. Eestimaa Rüütelkonna auliikmeks ja Tallinna linna aukodanikuks, 1871. a. korporatsioon „Estonia“ 50-dal asutamispäeval selle auvilistlaseks, mispuhul alati vääriva tunnustusega meelde tuletati tema ajaloolisi uurimusi.

Meie oma poolt võime lisada: alles sellega sai meil alguse ürikute teaduslik väljaandmine. Kui arvestada, et tol ajal puudusid sellised abivahendid, nagu Grotefendi kronoloogilised käsiraamatud, ega olnud ka pealeograafilisi õpperaamatuid, siis ei saa veel praegugi keelata Bunge saavutustele väärivat tunnustust, kuigi Bunge töödes nüüd võib leida mitte päris vähesel arvul eksimusi — isegi päris suuri, nii ürikute lugemises kui ka nende dateerimises. Ka mis puutub regestide koostamisse, võib B. tööd lugeda otstarbekohaseks, ehk küll mõned välised asjaolud täiendustes ja registrites mõjuvad segavalt.

Aga enne kõike: teaduslik editsioonitöö arhiivides kujul, nagu seda tegi Bunge, oli Balti mail, ka Tartu Ülikooli juures, niihästi kui tundmata. Võib julgesti öelda, et Bunge võhikuna ja ajaloolasena, samuti eraisikuna avastas üksinda suure teadusliku uudis-maa ilma ühegi muu toetuseta, kui see, mida ta sel määral, mil ta töö vilja kandis, hankis omale väga mitmesugusel moodsul Tallinna linna summadest. Oli ju Ürikutekogu rajatud tellimistele. Et see ei annud ärilist puudujääki, on idealismi tõenduseks, millisega autor üritas oma tööd ja millisega teda vastu võeti.

Materjali kogumisele ja ümbertöötamisele seltsis ka reprodutseeriv ja kujutav tegevus. Et Bunge uuele tööväljale siirdus, tulles õigusteaduse alalt, nagu nii paljudki vanemad balti ajaloolasid, see tähendas suurt võitu. Lähtudes õigusajaloolistest ja põhikorralloolistest suhetest paistsid puhtajaloolised küsimused kõige selgematena. Alles hiljem avanesid pikka-mööda avastatud materjali küllusest ja vahepeal selgitatud hansa suhetest uued uurimisalad, nagu majandus-, linnade- ja asustus-ajalugu. Bunge poolt juba Tartus asutatud ja seal ilmunud „Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands“ (Arhiiv

Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo jaoks) sai avaldamiskohaks ajaloolisele materjalile samuti vähemaile kujutavaile tööle, peamiselt Tallinna Raearhiivist. Uus sari nn. „Uus arhiiv“ (Neues Archiv) andis peavarju Schirreni laialdastele aktidepublikatsioonidele. Samasugusel viisil liitus Bunge õige pärandina eelmistega alles hiljem Tallinna linnaraamatute („Erbebücher“) seeria, mida viimastel aastatel „Tallinna Linnaarhiivi väljaanded“ on laiendanud linna arveraamatute ja kodanikkudenimistute näol.

Kuigi G. F. v. Bunge oli selleks nõiakunstnikuks, kes ütles arhiivile „Sesam avane“, ei leidunud talle samaväärset järglast. Ta hankis ikka veel kõige olulisemaid lisandusi Ürikutekogu jaoks, kuid mitte enam isiklikul osavõtul Tallinnast. Kõige elavamateks arhiivikasustajateks Bunge järele olid õpetajad, nagu Ed. Pabst ja C. Russwurm, kes olid enam või vähem huvitatud kohalikust ajaloost ja avaldasid oma tööd väljaandes „Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands“.

Järgmine „uus ajastu“ linnaarhiivis algab „Hansa Ajaloo-Seltsi“ (Hansischer Geschichtsverein) asutamisega 1870. a. Kaks balti ajaloolast, Konstantin Hoehlbau Tallinnast ja vabahärra Goswin von der Ropp Kuramaalt, mõlemad pärit prof. Waitz'i Göttingeni koolist, kuulusid oma õpingute käigult ja seltskondlikult seisukohalt hansa ajaloo ringi. Nende kaudu näib olevat võidetud ajaloolisele uurimistööle Balti mail see mees, kes just sellal tundis elavat huvi hansa ajaloo vastu ja ise hiljem sooritas uurimisreise Riiga ja Tallinnasse. See mees oli Dietrich Schäfer. Sellele lisandus, et alates 1867. a. oli õpetatud õigusteadlasena tegev Tallinna linna sündik mag. jur. Wilhelm Greiffenhagen, kes oli väljendanud oma ajaloolist huvi Eestimaa Kirjanduse Seltsis kodumaistel teemadel peetud ettekannetes.

Suhted nende meeste vahel muutusid siis isiklikeks, kui Hansa Ajaloo-Selts oma sihtide taotlemiseks saatis uurijaid välismaale vana hansa piirkonna linnadesse. Esijoones sai sellise ülesande Dietrich Schäfer. Ta alustas oma reisu aprillis 1877. See tõi teda Berliini ja Põhja-Saksa hansalinnade kaudu Rootsi, Soome, Peterburisse ja augusti lõpul Tallinna. Oma mäles-

tistes¹⁾ jutustab ta oma Tallinnas viibimisest: „Ma võisin (Tallinnas) töötada mõned nädalad linnaarhiivi väga rikkalikku hansa materjalide kallal. Linnapea (sellal veel sündik) Greiffenhagen, praeguse linnaarhiivari isa ja riiginõunik Dehio, minu ülikoolisõbra (äsja surnud tähtsa kunstiajaloolase Georg Dehio. Autor) isa tegid mulle vastuvõtuga oma perekondadesse Tallinnas veedetud aja unustamatuks. Tallinnas tabas mind kutse, vastu võtta Jenas asutatud keskajaloo professor.“ 3. septembri õhtul lahkus Schäfer Tallinnast, et astuda oma uude ametisse. Millises seisundis ta Bunge arhiivi leidis, sellest jutustab ta teisel: „Tallinnas, kus arhiiv oli lihtsaks, ilma erilise sildita, alalhoiuruumiks, pidin ma materjali mitmesugustest plekklaegastest ise kokku otsima ja võisin selle siis kaasa võtta oma korterisse. Sääli on hiljem linnaarhiiv asutatud.“ Et need olid esijoonel Schäferi mõjutused, mis põhjustasid arhiivi uuestiasutamise ja seega ka käesoleva kirjutise, seda võib autor kinnitada oma mälestuse põhjal.

Nagu juba mainitud, oli toleaeegsel Tallinna sündikul mag. W. Greiffenhagenil eriline huvi linnaarhiivi vastu. Aastail pärast Schäferi külaskäiku tegeles ta lakkamatult mõttega teaduslikult ettevalmistatud arhiivari ametissepanekust. Ta pidas sel otstarbel elavat kirjavahetust „Liivimaa Ürikutekogu“ väljaandja Dr. Hermann Hildebrand'iga ja küsis nõu ka kodumaa ajaloolastelt, nagu E. v. Nottbeck'ilt ja Fr. Bienemann vanemalt.

Tallinna arhivaalid lubavad üksikasjalikult jälgida eeltöid arhiivi uuestiasutamiseks. 1880. aastasse langevad läbirääkimised arhiivi ruumide väljaehitamise üle raekojas. Töötati välja praeguseni säilinud ehitusplaan, peeti läbirääkimisi mitme poeruumipidajaga üürilepingute lõpetamise üle. Ehitustöödeks määrati 1733 rubla. Sellal said praegused arhiiviruumid oluliselt selle kuju, mis neil on veel tänapäev.

Vahepeal olid linnavalitsuse härrad omavahel selle üle kokku leppinud, et on aeg alata teaduslikult ettevalmistatud linnaarhiivari ametissepanekut. Tallinna kreiskooli inspektor K. Russwurm, kes oli tegutsenud pikemat aega Eestimaa rüütelkonna arhiivis, oli ajutiselt töötanud ka Tallinna linnaarhiivis.

¹⁾ D. Schäfer, Mein Leben. Berlin und Leipzig 1926.

vis. Tema juhatusel oli sellal veel noor Gottfried Törne töötanud arhiivipraktika alal, valmistanud registreid ja harrastanud paleograafilisi õpinguid. Sügisel 1881 tehti Törnele väga vähese tasu eest kohuseks üle viia mitmekesised arhiivimaterjalid nn. „keskmisest arhiivist“. Arhivaari abina tegutses ta kuni 1913-da aastani.

Arhiivi teadusliku juhina peeti silmas toleaeget ajalooõpetajat Dr. Theodor Schiemann'i Viljandis, kes oli Tallinna linnavalitsuse härradele arhiivinduse alal töötajana tutvaks saanud oma korraldustöödega Miitavi hertsoglikus arhiivis. Kirjavahetus linnapea parun A. Uexküll'i, linnasekretäri O. Beneke ja Dr. Schiemann'i vahel algas jaanuaris 1883. Kirjalikkude läbirääkimiste järele palga- ja pensioniolude, esimeste arhiivi jaoks tarvilikkude ostude, vaheaegade ja kolimiskulude katmise üle, tegi linnavalitsus 15. juunil 1883 ettepaneku Dr. Schiemann'i ametissevõtmiseks linnaarhivaarina, alates 1. oktoobrist, palgaga 2000 rubla aastas (alul oli ette nähtud 1500 rubla).

Seega astus Tallinna linna teenistusse isik, kelle nimi hiljem sai tuntuks üle maailma. Theodor Schiemann, sünd. 5. juulil 1847 Grobinis, oli Tartus (kuuludes Curonia korporatsiooni) ja Göttingenis õppinud ajalugu ja viimase ülikooli juures promoveerunud dr. phil-iks, teinud selle järele Miitavis pikemat aega korraldustöid sealses arhiivis ja saanud siis ajalooõpetajaks Viljandi gümnaasiumis. Tema doktoritöö käsitles balti kroonik Salomon Henning'it. Arhiivinduslikud tööd Miitavis tutvustasid teda põhjalikult kodumaa ajalosse puutuva arhiiviainestikuga. Nimelt oli ajalooõpetaja Fr. Bienemann (vanem) Tallinnas see, kes töötas tema siiakutsumise hääks. Nii astus Theodor Schiemann 1. okt. (vana kalendri järele) 1883 Tallinnas ametisse. Seda daatumi võime õigusega pidada uue ajastu alguseks Tallinna Linnaarhiivis, tema tõeliseks uuestiasutamispäevaks.

Schiemann tegutses Tallinnas suveni 1887, seega vaevalt 4 aastat. Kuid selle lühikese ajaga saadeti palju korda. G. Törne jäeti abilisena ametisse ja ta osutus registrite valmistamisel, niipalju kui tema süsteemitu eelharidus lubas, kõlvuliseks abistajaks. Kõigepealt oli tarvis muretseda uued riulid, käsiraamatukogu, igasugused tööriistad ja alles siis võis asuda korraldamistöödele.

Neil aastail eraldati Bunge ajast peale plekk-kastides lebanud iga-suguste ürikute kaosest enne kõike pitseriürikud, alates 1237. a. ja paigutati paberist ümbrikkudesse, mis ühtlasi varustati ürikuregestiga. See kergendas tunduvalt Liivimaa Ürikutekogu eeltöid, mida noil aastal sooritas peamiselt Dr. Herman Hildebrand Riias. Selle juures parandati mõned Bunge dateeringud. Tekkis teaduslik kirjavahetus, eeskätt Riia, Miitavi, Peterburi ja Saksamaaga. Schiemanni iseloomulik käekiri registrites ja regestides annab veel nüüdki pildi toleaeegse uue linnaarhivaari ulatuslikust tööst, kes oli tõeliselt ainuke teaduslik töötaja arhiivis. Korraldamistöode kõrval pidi kujutav tegevus jääma esiotsa tahaplaanile, eriti mis puutub kohalikku ajalukku. Peale ühe ettekande reformatsiooni üle Vana-Liivimaal on Schiemanni Tallinnas veedetud aastaist pärit õieti vaid üks raamatukene: „Tallinna suhted Riia ja Venemaaga aastail 1483—1505“, ilmunud Tallinnas 1885. Enam praktilist eesmärki taotles „Ajalooline arutlus jumalalaeka kohta“ (Historische Deduktion über den Gotteskasten). Muidugi varakult algas Schiemann eeltöid oma monograafia „Vene, Poola ja Liivimaa“ jaoks, Onckeni koguteoses „Üldajalugu üksikkäsitlustena“ („Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen“). 1886. a. ilmus esimene köide, mis käsitleb Ida-Euroopa varasemat keskaega. Liivimaad kuni 16. sajandi lõpuni käsitlev 2. köide ilmus järgmisel aastal. 1883. a. linnapeaks valitud linna sündik mag. W. Greiffenhagen jälgis Schiemanni tööd elava osavõtuga.

Neil aastail hakkas venestus end väga märgatavalt tunda andma. Tema ohvriks langes 1885. a. linnapea W. Greiffenhagen, kes toleaeegse kuberneriga vürst Šahowskoi ettepanekul tagandati sellepärast ametist, et ta oli vastu pannud vene keele mitteseaduslikule maksmapanekule asjaajamisekeelena linnaasutiste läbikäimisel. Balti sakslaste hulgas hakkas sellal maad võtma väljarändamine Saksamaale. Ka Schiemannil tekkis, arvestades olusid, väljarändamiskavatsus. 1887. a. jooksul oli ta oma Liivimaa kohta käiva raamatu lõpetamisega Onckeniga jaoks väga seotud; viimane ilmus tööpoolest määratud ajaks, kuigi selle kõrval tuli ette valmistada siirdumist Saksamaale, mis ka teostus sama aasta juunis.

Schiemanni edaspidisel elusaatusel ei ole oma endise tegevuskohaga enam mingit tegu. Berliinis sai ta 1888. a. sõjaakadeemia õpetajaks, järgmisel aastal 1-se järgu arhivaariks ning ühtlasi määrati ta salajase riigiarhiivi juurde. 1902. a. asutas Schiemann Berliini ülikooli juures Ida-Euroopa ajaloo jaoks seminari. Selle kõrval oli Sch. väljapaistvalt tegev poliitikuna. Veel kord tõi saatus teda Tallinnasse, nimelt a. 1918, siis nägi ta ka oma end. tegevuspaika — raekoda. 26. jaanuaril 1921. a. ta suri Berliinis.

Schiemanni äramineku järele anti arhivaari koht Tallinna kubermangu-gümnaasiumi emeriteerunud ajalooõpetajale Gotthard v. Hansen'ile. H. ei olnud oma eelhariduselt arhiivitööks just täiesti kohane: ta oli esijoones õppinud vene keelt ja kirjandust; teadmised kodumaa ajaloos, ajaloo abiteadustes ja teistel aladel, omandas ta alles praktilises töös. Siiski jätkas ta Schiemanni korraldamistööd, nimelt keskaegsete ürikute registreerimist, hilisemal aastail ikka enam ja enam takistatud nägemisvõime kustumishäiretest. Tema peateeneks, kuigi mitte täiesti laitmatuks, oli esimese trükitud arhiivikataloogi väljaandmine 1896. a. Praegu võib leida selle inventaari süsteemis, regestide puudulikus sõnastuses ja mõnes muus punktis komistusi, kuid peab siiski tunnistama, et kataloogi kaudu Tallinna arhiiv sai tuntumaks kui seni. Hansen oli juba õpetajana avaldanud veel praegu väärtusliku, kuigi juba vananenud, raamatu „Tallinna kirikud ja endised kloostrid“. Ta pööras erilist tähelepanu arhiivi keskaegseile venekeelseile ürikuile, mis avaldati A. Barsukovi poolt kogu «Русская Историческая Библиотека» 15-das köites. Ent „plekk-kastid“, milles leidus suur hulk materjali kaootiliselt läbisegi paisatud seisundis, nimelt pitseriürikuid, jäid korraldamata; alles viimasel ajal on nende sisu jaotatud arhiivi osakondade vahel.

Mis puutub arhiivi publitseerimistegevusse Hanseni ajal, siis piirdus see peamiselt materjali hankimisega Liivimaa Ürikutekogu jaoks. Selle 9. köide ilmus 1889. a. H. Hildebrandi toimetusel. Tallinna Linnaarhiiv andis 1028 numbrist enam kui poole, nimelt 598 numbrit. 10-das köites, mille juba Riia linnaarhivaar (1896) välja andis, oli Königsbergi Riigiarhiivist

võetud ürikute arv suurem Tallinna Linnaarhiivist võetute omast (374 numbrit 162 numbri vastu), samuti (1905. a. ilmunud) 11-das köites, mille jaoks Königsberg andis 388 ja Tallinna Linnaarhiiv 75 numbrit. Selle vastu on 12-das köites, mille dr. Aug. Bulmerincq 1910. a. välja andis, Tallinna arhiiv 267 numbriga 861-st jälle astunud esimesele kohale, kuna Königsberg 70 numbriga tuli alles 4-dale kohale.

Peab teatud kahetsusega konstateerima, et Tallinna Linnaarhiivi kaastöö Ürikutekogule piirdus enam-vähem materjali hankimisega. Muidugi on kuni viimaste aastateni Tallinna linnaarhivaarile ära kirjjade võrdlemise ja teiste tööde näol langenud mitte väike osa tööst Ürikutekogu kallal; iseseisva publitseerimistegevuseni ei jõudnud ta juba sellepärast mitte, et kõikide ajalooliselt huvitatud ringkondade kokkuleppel jäeti Ürikutekogu väljaandmine Riia, eeskätt säälse Ajaloo ja Muinsus-Seltsi hooleks. Nii oli linnaarhiiv juba varakult sunnitud teid otsima oma aarete päevavalgele toomiseks. See toimus peale kaastöö ajakirjale „Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“ kõigepealt Bunge „Arhiivi“ kolmandas osas, milles L. Arbusow vanem ja E. v. Nottbeck avaldasid vanimad linnaraamatud. Seda tegevust jätkab veel praegugi arhiiv oma „Väljaannetes“. Teisi arhiivimaterjalile tugivaid töid on avaldanud R. Hausmann ja ajaloolased-asjaarmastajad „Baltische Monatsschrift'is“ ja juhuslikult ka Tallinna saksa päevalehtedes.

G. Hansen suri peaaegu 80 aasta vanaduses 28. oktoobril 1900. Tema järglaseks valiti Tallinna linnavalitsuse poolt Bonni ülikooli ajalooteaduskonna lõpetaja Otto Greiffenhagen. Ta oli alul õppinud ajalugu Tartus R. Hausmann'i, O. Waltzi ja A. Brückneri juhatusel, siis Reinimaade Friedrich-Wilhelmi ülikoolis Bonnis R. Koser'i, M. Ritter'i, H. Nissen'i, W. Wilmanns'i, B. Litzmann'i, J. Rein'i j. t. juures ajalugu, germaani filoloogiat ja maadeteadust, sooritanud seal märtsis 1897 oma riigieksami ajaloos, saksa keeles, filosoofia eelkursuses ja maadeteaduses, mis teda õigustasid astuma ametisse õpetajana, arhiivi kui ka raamatukogudesse. Ta töötas siis veel 1899-ni erasekretärina tuntud revolutsioonisõdade ajaloolase H. Hüfferi juures Bonnis, tuli 1899 tagasi kodumaale ja omandas Peterburis ülikooli juures gümnaa-

siumiõpetaja kutse saksa keeles. Hanseni lahkumise järele määrati ta oma palve peale 1. III. 1900 linnaarhivaariks, millises ametis ta on tegev veel praegugi.

Käesolevate ridade kirjutajal ei ole mitte kerge, aru anda arhiivi tegevusest tema juhatuse all. Meie aja suured murrangud on mõjunud otsustavalt ka arhiivi vaiksesse tegevusse.

Esimestel aastatel, umbes 1905-ni võis arhiiv, selle järele kui töötamisvõimalused elektrivalgustuse sisseseadmise tagajärjel olid oluliselt paranenud, töötada vana viisi. Kaastöö Liivimaa Ürikutekogule ärakirjade valmistamise ja nende võrdlemise näol originaalidega jätkus. Linnaarhivaari vähemaid kirjutisi tuli publitseerimisorgani puudusel avaldada „Baltische Monatsschrift'is“ ja ajakirjas „Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“ (VI-das ja VII-das köites). Arhiivi eelarvet ei olnud mitte võimalik tõsta kõrgemale kui — loe ja kirjuta — 400 rubla. Sellestki sai arhivaari abi Törne 360 rubla vähese palga näol omale, nii et kantseleikuludeks jäi ainult 40 rubla. Linnaarhivaari palk sellal oli 1000 rubla aastas, seega vaid pool Th. Schiemanni saadud summast. Sellistes oludes suudeti vaevalt muretseda raamatuid käsiraamatukogule; endast mõista ei leidunud raha ka väljaannete jaoks. Sellises olukorras pidi arhivaar jätkama korraldamistööd, mille kohta ta iga aasta linna üldises aruandes pidi esildama ülevaate. Asja nii olles, pidi linnaarhivaar omale otsima kõrvalteenistust. Ta oli 1901—1905-ni ja hiljem 1912. a. alates uuesti saksa keele, pärastpoole ka ajaloo õpetajaks Tallinna Nikolai-gümnaasiumis ja mitmes tütarlastekoolis, oli peale selle kirjanduslikult tegev ajaloo ja muusika alal Tallinna saksa lehtedes. Korduvalt üritatud katse, balti ajaloole tähtsate materjalide, nagu Haapsalu vana arhiivi ületoomiseks Tallinna linnaarhiivi, nurjus vene valitsusasutiste bürokratismi tõttu samuti nagu see sündis katsetega töötada vene kubermanguvalitsuse arhiivis, mille ruumid ei olnud köetavad. Et võimalik oleks arhiivitööd teha ka väljaspool linnaarhiivi, selleks valmistas arhivaar Eestimaa Rüütelkonna Arhiivi aktidele rüütelkonnasekretäri parun Harald Tolle ülesandel regeste. Eestimaa Kirjanduse Ühingu liikmena pidas arhivaar ettekandeid ühingus kui ka tema uuestiasutatud „Sektsioonis kodumaa muististe alalhoidmiseks“ ja avaldas

need osaliselt ühingu väljaandes „Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“, nii näiteks koos ühingu raamatukoguhoidja Dr. Th. Kirchhoferiga töö Tallinna raamatukogudes ja arhiivides leiduvate inkunaablite kohta.

Kui siinkohal lubatakse anda teatud ülevaade arhiivioludest üldse nii Balti mail kui ka Venes, siis võib küll konstateerida, et endised balti kubermangud omasid rüütelkonna arhiivide kui ka linnaarhiivide näol Riias ja Tallinnas väga tähelepandavaid arhiiv-asutisi, kuna riiklik arhiivindus peale suurte arhiivide mõlemas pealinnas Moskvas ja Peterburis, vaevalt oli olemas. Seega oli lugu nii, et meil esinesid õigete arhiivinduse kandjatena seisuslikud, mitte riiklikud arhiivid. See on uueks tõenduseks mittevõrdsusest orgaanilisajaloolises arengus üheltpoolt Venemaa ja teiselt poolt tema balti alade vahel. Muidugi on alati olnud tähtis, et just seisuslikud arhiivid pidid lepima väga piiratud aineliste vahenditega. On kindlasti iseloomustav, et juba Th. Schiemann mõningail juhtumel mõtles arhiivis leiduvate inkunaablite realiseerimisele või vahetamisele, et oleks võimalik olnud muretseda käsiraamatukokku väärtuslikku kirjandust. Õnneks ta oma kavatsusest siiski loobus. Selle tagajärjel on veel praegugi arhiivi valduses Tallinna dominiiklaste kloostri kaunis täielik raamatukogu, mis munkade minemakihutamisel 1525. a. rae poolt konfiskeeriti, samuti mõningad vähemad kogud, mis alalise näituse näol moodustavad tõmbenumברי arhiivi külastajatele, nimelt ka välismaalt päritolevaile. Viimasel ajal on linnaarhivaar kõrvalametis ka väikese linnamuuseumi direktor, mis sisaldab eeskätt ilusaid flandria gobelääne a. 1547, kullatud „maksukanne“ a. 1639, edasi hõbekarikaid, kaks (idamaise päritoluga?) väga kõrgeväärtuslikku rinnaõela, „valitsuskeppe“ jne.

Mõlemail balti ajaloolaste päevil — Riias 1908. ja Tallinnas 1912. — oli arhiiv esindatud arhivaari isikus. Viimasel päeval pidas linnaarhivaar ettekande Tallinna linnaarhiivi üle, mis ka trükkis on avaldatud 2-se balti ajaloolaste päeva tööde hulgas (Tallinnas 1932).

Maailmasõjaga seoses olevad sündmused haarasid otsustaval viisil ka elu arhiivis. Pärast saksa sõjalaevade kallaletungi Riia

lahele juulis 1915, pöördus Arheoloogiline Selts Moskvas krahviproua Uvarovi algatusel tollaegse Eestimaa kuberner, kindralmajor J. W. Korostowetsi poole järelepärimisega, kas ei oleks mitte soovitatav „evakueerida“ Tallinna arhiivi aarded Moskvasse. Nõupidamise järele tollaegse linnapea J. J. Poskaga otsustas kuberner, et krahviproua Uvarovi ettepanek, paigutada Tallinna linnaarhiiv Keiser Aleksander III-da Ajaloolisse Muuseumi, tuleb vastu võtta. See otsus tehti linnaarhivaari hääle vastu, kes pidas arhiivirume raekojas oma paksude müüride ja võlvidega küllalt kindlaks ka võimalikkude kallaletungide vastu õhust. Nüüd pakiti arhivaalid 87 suurde kasti, mis täitsid pea täielikult ühe kaubavaguni, ja linnaarhivaar ise sõitis augusti lõpul Moskvasse, kus ta ligi kahe nädalase ootamise järele võis arhiivi vastu võtta ja selle paigutada väga ruumika saali pikiseina äärde muide väga kaunilt ja moodsalt sisustatud Aleksander III-da Ajaloolises Muuseumis. Üksikud kastid olid varustatud Tallinna veoäri plommidega. Muuseumi juhatus võttis arhiivi alalhoidmiseks vastu ainult 2 tingimusel: 1) kastid pidid kogu nende deponeerimisajal muuseumis jääma kinniplombeerituiks ja 2) juhtumil, kui vene väed peaksid olema sunnitud Moskvast lahkuma (!), ei võta muuseumi juhatus enesele enam mingit vastutust Tallinna arhiivi eest. Septembri alul tuli arhivaar tagasi Tallinna.

Nüüd algas arhiivile Moskvas paabeli vangipõli. Sääl viibis ta tervelt 5 aastat. Linnaarhivaar ja tema tollaegne abi J. Tiedemann, kes oli astunud vaimuhaigeks jäänud G. Törne († 1918) asemele, tegelesid linnavalitsuse kantseleis ajutiselt bürootöödega. Siiski ilmusid just tol ajal trükis tööd, mille materjalid olid hangitud arhiivist. Põhja Paberi- ja Puupapivabriku direktori E. Fahle ülesandel kirjutas arhivaar vähe aega enne arhiivi ära saatmist kogutud materjali alusel ajaloo „veetööstuse“ kohta ülemiste järve ääres, kus ühel ja samal kohal seisid keskaegsed veskid, hiljem paberiveski, siis suhkruvabrik ja lõpuks tselluloosivabrik. (Töö on trükitud ajaloolise sissejuhatusena („Vanast ajast“) raamatus „Balti paberitööstus“, ilm. Brandenburis Haveli ääres, 1922, lk. 13—40 ja hiljemini veel kord ajakirjas „Beiträge zur Kunde Estlands“). 1917. a. ilmus dr. med. A. Spindler'i töö: „Tallinna haiglate ajalugu“ (mis kirjutatud Saksa keele

keelu tõttu vene keeles («Исторія больницъ города Ревеля»). Augusti lõpul küsis linnaarhivaar linnavalitsuselt loa, Stockholmis Riigiarhiivis leiduvate rikkalikkude Livonica-materjalide ümbertöötamiseks. Luba anti ja arhivaar komandeeriti 3-ks kuuks teaduslikkude uurimuste otstarbel Rootsi. Septembris 1917 reisis ta „Petrogradi“, Torneå ja Haparanta kaudu Stockholmi. Siin hakkas ta valmistama ära kirju Tallinna linna kohta käivatest reduktsiooniprotokollidest Riigiarhiivis. Kui 3 kuud oli möödunud, osutus tagasisõit esiotsa võimatuks. Raudteid Soomes oli võimata kasutada sealse kodusõja pärast, samuti ei olnud Läänemeres laevade liiklemist, sest et 1917. a. sügisest peale oli alanud saksa sõjavägede vedu Saaremaale. Nii oli arhivaar sunnitud veetma Stockholmis tervelt 9 kuud, äralõigatud kõigist abiallikaist (temale väljamaksetud summa 3000 rubla oli mahutatud ühte Petrogradi pank ja natsionaliseeriti säälmamlaste poolt). Tal tuli omale eluülespidamist teenida kirjandusliku tööga ja eratundidega. Tagasisõiduloo Eestisse andis talle saksa sõjaväe ülemkomando alles mais 1918. Trelleborgi — Sassnitzi — Berliini ja Leedumaa kaudu saabus arhivaar juuni alul Tallinna, sattudes siin keset okupatsioonija sündmuste keerist. Ta koht linnaarhivaarina oli talle reserveeritud. Linnapäälük Schmidt kavatses sellal lasta linnaarhivaaril enesele anda kursuse Tallinna ja Eestimaa ajaloo. Kavatus nurjus, sest koos teiste instantsidega, kõigepealt rüütelkonna arhiivi tollaegse valitseja parun Paul Ungern-Sternbergiga, tuli mõelda kogu arhiivinduse, ka riikliku, uuestikorraldamisele ja selle üle pidada palju läbirääkimisi. 1918. a. suvepäevil oli tarvis vastu võtta ka mõningaid kõrgeid külalisi, kes läbisid Tallinnat, näidata neile linna ja selle nägemisväärsusi. Nii näiteks külastasid siis Tallinnat Hesseni prints Friedrich Karl, Salm-Horstmari vürst j. t. Augustis viibis saksa Moskva saatkond mõne päeva Tallinnas. Major von Henningi kaudu tehti arhivaarile ettepanek, lasta tuua linnaarhiiv saatkonna bagaažiga Moskvast Tallinna. Kahjuks pidas linnapealik Schmidt tarvilikuks jätta vastutuse sellise toimingu eest sõjaväeasutistele ja kavatus tuli seepärast väga kahetsemisväärsel viisil jätta katki, sest niiviisi oleks arhiiv jõudnud tagasi Tallinna peaaegu 2 aastat varem, kui see sündis tõeliselt.

Eesti riigi iseseisvuse alul tuli arhivaaril arhiivi puudusel tegeleda juhusliku tööga. 1918/19 oli ta tegev ka kaitseliidus. 1919. a. pühitseti pidulikult Tallinna linna 700. aasta juubelit. Sel puhul korraldas Eestimaa Kirjanduse Ühing oma muuseumis väikese ajaloolise näituse; juubelipäeval 15./27. juunil pidas arhivaar muuseumi saalis ettekande „Tallinna suhetest Skandinaaviaga“, mis ka trükkis ilmus. Tartu rahu sõlmimise järele 2. veebruaril 1920, milles muu seas oli tingimusena ette nähtud ka arhiivide tagasiandmine, kaalus linnavalitsus kavatsust, saata arhivaar Leningradi, et ta sääls vastavalt asjade seisule võiks ise korraldada arhiivi tagasitoomist. Siiski osutus see reis, mis oleks seotud olnud suurte raskustega, lõpuks mittehädatarvilikuks. Eesti valitsuse ülesandel saadeti 1920. a. riigiõiguse professor N. Maim Nõukogude Liitu, et tagasi tuua sõja ajal sinna evakueeritud eesti raamatukogude ja arhiivide aardeid. 87 kasti Tallinna arhiivimaterjale anti talle Moskvas viivitamata kätte ja saadeti 5. juunil Tallinna poole teele, kuhu nad saabusid mõne päeva pärast.

Tagasitoodud arhivaalid jõuti mõne nädala jooksul arhiivis uuesti üles seada. Kõigepealt tegi linnaarhivaar kindlaks, et arhivaalid olid saabunud parimas seisundis, kuid tuleb võtta käsile arhiivikataloogi uuesti väljandmine. Ühtlasi kerkis teravalt päevakorrale arhivaari abi koha täitmine, sest pärast sõda oli endine arhivaari abi J. Tiedemann lõplikult lahkunud omalt kohalt. Linna hariduskomisjoni ees kaitses arhivaar seisukohta, et abi tuleb jälle võtta ametisse, kui tahetakse arhiivi aardeid ka edaspidi teha kättesaadavaks. Komisjon nõustus põhimõtteliselt sellega. Vahepeal oli arhiiv linnaasutisena allutatud linna haridusosakonnale. Eelarvesse võeti peale arhivaari ja ta abi palkade summad, ka kantseleitarvete, inventari ja ka trükikulude jaoks. Ka kirjutusmasina ja telefoni sai arhiiv omale pärastpoole. Ametnikkude kohad täideti edaspidi, nagu üldse linnaametid, avaliku väljakuulutamise ja sellele järgneva soovijate kandideerimise teel. 1924. a. alul töötas mõned kuud arhivari abi kohal paruness Elisabeth v. Rosen, „Tallinna teatriajaloo“ autor. Tema kaasabil asuti arhiivikataloogi ümbertöötama.

misele, mis valmis 1924—26 kolmes osas: 1. koodeksid ja raamatud, 2. toimikud, 3. ürikud, registid ja registrid.

Vahepeal määrati linnaarhivaari ettepanekul abi kohale, alates 1. juunist 1924. a., dr. Paul Johansen. Dr. J. oli juba 1923. a. linnaarhiivis töötanud ja tal oli õnnestunud avastada vanim eesti kirjakeele mälestusmärk, nn. „Kullamaa palved“ ühe Kullamaa preestri vakuraamatus (umb. a. 1530). Dr. Johansen võttis kohe agarasti osa tööst uue kataloogi kallal. Temalt on vanimate ürikute (kuni 1375) registid, milledest kõrvaldatud mõned vana kataloogi vead. Selgus, et uus assistent tutvus õige ruttu arhiivitööga, milleks teda väga soodustas ta teaduslik ettevalmistus. Seega oli juba oluliselt teostunud linnaarhiivi viimine uuele alusele. Samal ajal, kui Riigi Keskarhiivi loomine Tartus pikkade aastate jooksul nõudis selle arhiivi jõudude rakendamist arhivaalide kogumis- ja uuestikorraldamistööle, ilma et oleks saanud publitseerimistööle mõeldagi, võis Tallinna linnaarhiiv avaldada uue sarja „Tallinna linnaarhiivi väljaandeid“. Et säilitada pidevust, selleks kandis väljaande esimene vihk veel allpealkirja: „IV järg“, et sellega eriti rõhutada, et siin on tegemist L. Arbusow vanema, E. v. Nottbeck'i ja G. v. Hansen'i „Tallinna linnaraamatute“ jätkuga. Vihk, mis trükiti 1923. a. Eestimaa Trükikoja a./s.-i poolt, sisaldas cand. hist. P. Johanseni väljaantud „Eestikeelseid palveid Kullamaalt“. Väljaannete 2-se numbrina 1925. a. järgnev „Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507“ oli samuti dr. P. Johansen'i välja antud ja sisaldas huvitavat materjali linnamõisade majandusajaloost. 1926. a. valmis uus arhiivikataloog, ümbertöötatud linnaarhivaari ja tema abi poolt; see sai ajakirjas „Hansische Geschichtsblätter“ (32. köide — 1927. a.) prof. dr. Fr. Rörigi poolt Kielis väga tunnustava arvustuse osaliseks. Edasi järgnes väljaanne nr. 3 (1927): „Tallinna vanimad linna arveraamatud 1363—1374“ O. Greiffenhagenilt. Väljaandja oli juba maailmasõja eel arveraamatu 1432—63. a. trüki jaoks läbi töötanud; linnavalitsus ei leidnud aga võimalusi trükikulude katmiseks; seepärast tegi linnaarhiivaar nüüd algust vähemmahuka vanima arveraamatuga. Nr. 4 (1929) sisaldas „Katkendeid Tallinna esimestest

turberaamatutest 1365—1458“ dr. P. Johanseni väljaandel. Nr. 5-dana ilmus „Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382—1518“ kohaliku saksa keele õpetaja Artur Plaestereri toimetusel, kes arhiivi alalise külalisena, on lähemalt tutvunud Tallinna ehitus- ja majandusajalooga. Raamat oma XXIV + 482 leheküljega moodustab seni arhiivi kõige ulatuslikuma väljaande. Nr. 6-daga algab kodanikkuderaamatute seeria, millistest vanim 1409—1624 a.-ni ulatuv valmis O. Greiffenhagen'ilt 1931, kuid tehnilistel põhjustel võis trükkis ilmuda alles 1932. a. Temaga liitus nr. 7-dana vanuselt teine kodanikkuderaamat 1624—1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni, välja antud rahukogu liikme G. Adelheimi poolt, kes on tuttavaks saanud Tallinna vanade perekondade tundjana. Kolmas kodanikkuderaamat peab järgmisel aastal lõpetama seeria, kuna tänavu ilmub käesolev lühike arhiiviajalugu.

O. Greiffenhagen.

Tallinna Linnaarhiivi uuema osakonna tekkimine ja senine tegevus.

Tallinna Linnaarhiivi uuem osakond (= TLAuo), nagu nimigi näitab, sisaldab peamiselt uuemaid arhivaale ja on loomulikult ellu kutsutud palju hiljem kui vanem osakond. Enne aga, kui minna tema tekkimisloo ja tegevuse selgitamisele, katsume lühidalt jälgida Tallinna tähtsamate linnaasutiste uuemate arhiivimaterjalide vaheldusrikast saatust enne nende jõudmist linnaarhiivi.

Tähtsaima ning keskseima osa Tallinna Linnaarhiiviks (= TLA) nimetatud arhiividepoos moodustavad veel tänaseni endise Tallinna magistraadi ehk rae ja temale allunud asutiste arhiivid. Korraldamistööde algamisel võeti kõigepealt käsile vanimad arhivaalid, mis kuulusid nn. „rae vanimasse arhiivi“. Nimelt oli tegeliku elu ja eri alalhoiuruumide tõttu magistraadi arhiiv jagunenud kolme ossa: 1) vana ehk ka nn. „surnud“ arhiiv, mis 1843. a. F. G. v. Bunge tööle asudes ulatus 13. sajandist kuni 17. sajandi keskpaigani ¹⁾, ja 1889. a. magistraadi kaotamisel aga juba kuni 1799-ni ²⁾, 2) keskmine arhiiv, mis Bunge ajal algas umbes 17. sajandi keskpaigast ja 1889. a. sisaldas arhivaale 1800—1869. aastani ning 3) jooksev arhiiv ehk registratuur kõige uuemate materjalidega.

Vana arhiiv asus seal, kus praegugi, nimelt raekoja alumise korra võlvitud ruumides. Keskmise arhiivi jaoks oli magistraadi kantselei peale raekotta ehitatud eriline ruum, arvatavasti sama,

milles praegu asetseb linnavalitsuse jooksev arhiiv. Jooksva arhiivi raamatute ja aktide jaoks oli magistraadi kantseleis määratud üks tuba.

1889. a. kohtureform, mis lõplikult kaotas magistraadi, andis keskmisele ja jooksvale arhiivile saatusliku hoobi, mille tagajärgi ei suuda enam iialgi heaks teha ka kõige hoolikam kogumis- ja korraldamistöö. 2-sel veebruaril 1890. a. ilmusid Eestimaa kuberner vürst S. W. Šahowskoi ja Tallinna ringkonnakohtu esimees W. J. Fuchs mõne ametniku saatel raekotta ja võtsid tervena üle uue kohtukorralduse elluviimise määruste³⁾ § 111 alusel kogu endise magistraadi arhiivi.⁴⁾ Ainult vanim puhtajalooline osa jäeti linnavalitsuse ja linnaarhivaari G. v. Hanseni korraldusse. Ja sedagi vaid linnapea parun W. Maydelli ja linnaarhivaari tungival palvel, nende isiklikul vastutusel ja allkirjade vastu, mis kohustasid arhiivi alal hoidma senises täiuses ja sealt mitte midagi kellelegi välja andma kubeneri ja ringkonnakohtu esimehe kirjaliku loata. Keskmine ja jooksev arhiiv pitseeriti aga kohal kinni ja võeti hoiule, esimene Eestimaa kubermanguvalitsuse ja teine ringkonnakohtu nimel.⁵⁾

Ülevõtmise järele läksid Tallinna magistraadi uuemad arhiivaalid (1800—1890. a.) vastu tundmatule tulevikule. Varsti algasid nad pikka ning keerulist ringkäiku, millelt nad oma õigesse kohta — praegusesse linnaarhiivi uuemasse osakonda — tagasi jõudsid ainult osaliselt, paljukannatanult ja enamasti täiesti segipaisatult.

Kõige esiti viidi raekojust ära ringkonnakohtu arhiivi ja korraldati ümber magistraadi arhiivi uusim osa 1869. a. alates. Kuid juba 1892. a. andis ringkonnakohus administratiiv iseloomuga materjalid üle kubermanguvalitsusele. Peagi selgus, et ringkonnakohus vajab neid ise siiski enam kui kubermanguvalitsus ja arhiivaalid rändasid tagasi endisesse kohta. Sinna toodi 1896. a. kevadel ja suvel raekojust ka magistraadi arhiivi ülejäänud osad. Seega koondusid magistraadi kõige tähtsamad uuemad raamatud ja aktid ringkonnakohtu arhiivi. Neist vääriks siin mainimist: magistraadi protokollid (protocolla publica, privata ja missiva) 1800—1889. a., pärandus- ja konkurssasjade toimikud 1700—1880. a., alam- ja suulise-kohtu protokol-

lid 1800—1880. a., alamkohtu kriminaal-asjad 1800—1873. a. jne.⁶⁾

Kuupalju magistraadi arhivaalest viidi ja jäi pikemalt peatuma kubermanguvalitsuse arhiivi, seda pole käesolevas kirjutises võimalik selgitada. Samuti selgub ehk alles tulevikus, kuupalju neid ringkonnakohtu poolt ära müüdi makulatuurina või muul teel hävitati. Et ka selliseid taunitavaid juhtumeid oli, sellest jutustavad meile (kahjuks küll vaid üldistes lausetes) ringkonnakohtu aruanded.⁷⁾ Lisaks neile meie arhiivindust laastavaile vene võimude üritusile seltsis veel kaotatud balti kohtuasutiste arhivaalide saatmine Moskva Kohtuministeeriumi Keskarhiivi.⁸⁾ Mõningad siit päritolevad dokumendid jõudsid otsaga isegi Tveri linna ajaloolisse arhiivi, nagu kurdeti 1903. a.⁹⁾

Toodud teateist piisab, et näidata, millisesse killustamise ja hävimise ohtu sattus 1889. a. kohtureformi tagajärjel Tallinna magistraadi uuem arhiivianestik. Plaanikindla hävitamise kõrval ähvardas eeskätt varemaisse aastaisse kuuluvaid väärtuslikumaid arhivaale täieline kadu. Neid ei vajatud enam igapäevases kohtulik ja halduslikus asjaajamises ja seepärast paigutati nad hariplikult keldriruumidesse, kus nende kurjimaks vaenlaseks sai rõskus. Hävitava rõskuse jälgi kannavad praegu paljud TLAuto-da koondatud raamatud ja toimikud. Eriti tugevasti ilmneb see juba 1710. a. paiku algava nn. „supplikaatide“ seeria juures.

Pealegi peab möönma, et 1889. a. kohtureformi tagajärgede all kannatas Balti kubermangudes kõige kestmalt ja valusamini just Eestima arhiivindus.¹⁰⁾ Liivi- ja Kuramaal anti ülevõetud arhivaalid nende endiste omanikkude õigusjärglastele tagasi enamasti juba käesoleva sajandi alul. See sündis üksikute energiliste arhiivitegelaste ja kohalikkude ajalooseltside algatusel ning väsimatul pealekäimisel. Eestimaal jäi kõige olulisemas osas maksma endine ebanormaalne seisund kaotatud linnamagistraatide ülevõetud arhivaalide suhtes kuni vene aja lõpuni. Tallinna linnale avanesid end. magistraadi arhivaalide tagasisaamise võimalused alles mõne aasta eest. Sellest pikemalt alamal. Siin olgu tähendatud niipalju, et Tallinna linnaarhivaar ei jätnud sellesihili katseid tegemata vene ajalgi, kuid need ei annud vene võimude vastuseismisel mingeid tulemusi.¹¹⁾

Isegi linnaarhivaari, linnavalitsuse ja maamööduosakonna ühine väljaastumine 1912. a. ei suutnud nihutada seda küsimust surnud punktilt. Nimelt seadis 1910. a. loodud uus maamööduosakond (Межевой Отдѣль) oma ülesandeks, koondada linna planeerimiskava väljatöötamiseks ja maainventari koostamiseks oma arhiivi kõik Tallinna kohta käivad plaanid ja kaardid, kõige vanemaist alates, ja asus selle ülesande teostamisele suure hoo ja energiaga. Ka ajalooliselt linnaarhiivilt võeti üle ta 139 numbrit sisaldav plaanide kogu ja linnaarhivaari nõuandel pöördus maamööduosakond linnavalitsuse kaudu palvega kubeneri poole, et linnale tagasi antaks 1889. a. määruste alusel ringkonnakohtu poolt ülevõetud plaanid ja kaardid. Palve jäi tähele panemata.¹²⁾

Tegelikke muudatusi ei toonud Tallinna linna uuemate arhiivaalide saatusesse ka teine, peamiselt plaane ja kaarte arvestav kavatsus, mis kerkis päevakorrale seoses Tallinna 700. aasta juubeli ettevalmistustega. Juubeli pühitsemist hakati ette valmistama juba 1914. a. kevadel ja teiste kavatsuste hulgas kiitis linnavolikogu üksmeelselt heaks 1916. a. novembris arhitekt E. Habermann'i pikema esildise „Ajaloolise plaanide, jooniste ja piltide arhiivi“ (Исторический архивъ плановъ, чертежей и рисунковъ) asutamise kohta Tallinnas.¹³⁾ Uue ellukutsutava asutise ülesanded, nagu juba ta nimigi näitab, oleksid paratamatult väga suurel määral kokku langenud juba enne olemasoleva ajaloolise linnaarhiivi, eriti aga tema praeguse uuema osakonna omadega. Jätkuv maailmasõda ja varsti järgnev revolutsioon tõmbasid kriipsu sellele omapärasele kavatsusele.

Lõppev vene aeg ei suutnud seega lahendada endise Tallinna magistraadi võõrandatud arhiivaalide tagasiandmise küsimust nende õigele omanikule — Tallinna linnale. Samuti jäi täiesti lahtiseks teiste linnaasutiste laialipillatud arhiivimaterjalide koondamine ühte keskk kohta, nende kättesaadavaks tegemine teaduslikule uurimisele ja tõusvaile tegeliku elu nõudeile. Need mõlemad ülesanded päris saabunud Eesti iseseisvusaeg omalt eelkäijalt.

Edaspidine areng, mis lõpuks viis TLA-i uuema osakonna tegeliku ellukutsumiseni, läks algul kaht iseseisvat rada. Ühel neist sammus Moskvast Vabadussõja lõppemisel reevakueeritud linna ajalooline arhiiv ehk praegune linnaarhiivi vanem osakond, teisel

aga rida muid linnaasutisi, eesotsas rahandusosakonnaga. Mõlemad kannatasid otse karjuva ruumpuuduse all. Senine ajalooline linnaarhiiv, suletud sajandite vanuseisse võlvialuseisse raekojas, ei suutnud enam vastu võtta neidki arhivaale, mis talle olid määratud seaduse alusel või mida talle kui linnaarhiivile muide pakuti. Seisuste kaotamise seaduse¹⁴) alusel 9. juunist 1920 oleks linn pidanud omale saama kohaliku maksuvalitsuse arhiivi, kuhu teiste väärtuslike genealoogiliste materjalide hulgas kuulusid ka nn. revisjonikirjad (Revisionslisten, ревизскія сказки). Peamiselt ruumpuudusel pidi linnaarhiiv nende vastu võtmisest esialgselt keelduma ja suurem osa maksuvalitsuse arhiivist ühes täie komplekti revisjonikirjadega leidis mõningate kahjustavate eksirännakute järele omale viimaks ulualuse Tartus Riigi Keskarhiivis. TLA-i uuem osakond pidi hiljem leppima revisjonikirjade puudulikkude dublettidega ja maksuvalitsuse arhiivi riismetega.

Umbes sama lugu kordus endiste gildide arhiividega, mis seisuste kaotamisel läksid töö- ja hoolekandeministeeriumi valitsemisele.¹⁵) Alles korduva pakkumise järele avanes TLA-il võimalus neid vastu võtta oma vastasutatud uuemasse osakonda. Isegi vene ajal ülevõetud magistraadi uuematele arhivaalidele, millede eest varem ja hiljem niipalju on tulnud võidelda, ei jatkunud raekojas linnaarhiivis enam küllaldaselt ruumi. Arvatavasti oleks sellal (1922/23) võimalik olnud neid kõiki tagasi saada, nagu see sündis magistraadi arhiivi vanema osaga (umbes 1800—1830. a.).

Linnaarhiivist paremas seisundis arhivaalide mahutamise suhtes polnud Eesti Vabariigi algul ka linna rahandusosakond. Likvideerus terve rida sõjaaegseid asutisi, nagu linna toitlusvalitsus, piimaärid, leivavabrik, küttesakond, korterite lepituskoda jne. Kõik nad olid produtseerinud ja jätsid ohtral määral järele igasuguseid asjaajamisraamatuid ja kirjavahetust. Kujunes viisiks, et nende likvideeritud linnaasutiste arhiivid anti alalhoidmiseks linna rahandusosakonda, sest sageli esineti rahaliste nõudmistega likvideeritud asutiste asjus linna vastu.

Rahandusosakonnal puudusid kohased ruumid oma arhiivi jaoks, rääkimata veel likvideeritud asutiste arhiivide alalhoidmise

võimalustest. Arhivaalide, eriti kõige uuemate rahaliste dokumentide lahtine hoidmine oli soodustanud isegi mõningaid kuritarvitusi. See andis rahandusosakonnale viimase tõuke kiireimas korras asuda vastuabinõude otsimisele.¹⁶⁾

Tutvunud isiklikult kohal arhivaalide võimatute alalhoitutingimustega linnavalitsuse osakondades ja teistes suuremates linnaasutistes, esitas linnaraamatupidaja R. Schmidt 4. dets. 1922. a. rahandusosakonna juhatajale kirja,¹⁷⁾ milles juhib tähelepanu asjaolule, et kavatsusel olevast arhiivi sisseseadmisesest ainuüksi rahandusosakonna jaoks ei piisaks kaugeltki ja teeb seepärast ettepaneku „sisse seada üks suurem arhiiv, kas Linnavalitsuse ehk Rahaasjanduse osakonna juures rahaliste dokumentide hoidmiseks kõikide linnaasutuste jaoks.“

Esildis leidis vastavais instantses üldist hääkskiitmist. Ainult kohaste ruumide leidmine valmistas ületamatuid raskusi. Maja pööning Mundi tän. nr. 2, kus asub rahandusosakond, oli välja üüritud ja ei sobinud selleks, kuigi kõige esiti valmis kava selle ümberehitamiseks osakonna arhiivi jaoks. Linnanõunik Saat'i resolutsioon esildisel kõlas: „üleüldise arhiivi alla võiks võtta raekoja pööningut, sealt üks jagu laudseintega eraldades.“ Rae-koja pööningule uuele arhiivile asukohta otsima juhatas arvata-vasti see pretsedents, et juba kunagi varem, kas maailmasõja või revolutsiooni päevil oli sinna viidud linnakassa materjale, mis seal olid täielikult mattunud tuisõnniku alla.¹⁸⁾ Kuna aga raekoja pööningu ümberehitamine arhiivi jaoks oleks läinud väga kalliks ja linnavalitsus nõus ei olnud ajaloolise ehitise moonutamisega, siis langes seegi kavatsus vette. Viimaks sai rahandusosakond omale ajutiseks arhivaalide paigutamiseks mõne ruumi vana vae-koja alumisel korral ja sellega jäi asi mõneks ajaks soiku.¹⁹⁾

Vahepeal haaras initsiatiivi ruumide leidmiseks uuematele arhivaalidele linna ajalooline arhiiv, kelle tegevus uue noore jõu — dr. P. Johanseni — juurdetuleku järele 1924. a. suurenes. Linna haridusosakonna, eriti tema juhataja linnanõunik A. Weidermann'i heatahtlikul vastutulekul lahenes ruumide küsimus viimaks nii, et linnaarhiivile anti 1925. a. lõpul kasustada võlvitud, tulekindlad keldriruumid linnamajas Vabaduspuiesteel nr. 4, praeguse linna keskraamatukogu all.²⁰⁾

See uuemal ajal ehitatud kolmekordne kivimaja oli algul kuulunud „Tallinna Vene Seltskondlikule Kogule“ (Ревельское Русское Общественное Собрание) ja saksa okupatsiooni ajal läinud linna omanduseks. Arhiivile antud keldriruume oli kasustatud veeremängu jaoks ja paaris kõrvaltoas olid asunud majahoidja ja mõned teenijad. Eesti iseseisvuse algaastail olid keldris omale ulualust leidnud kommunistlikud töölisteorganisatsioonid, mis pärast kohta üldiselt tunti „tööliste keldri“ nime all. Ühe järjekordse suurema läbiotsimise tagajärjel suleti „tööliste kelder“ vastavate võimude poolt riigivastase tegevuse pärast. Selle järele seisid ruumid mõni aeg tühjalt, võeti haridusosakonna poolt üle ja anti linnaarhiivile.²¹⁾

Enne aga, kui uutesse ruumidesse võidi hakata paigutama arhivaale, tulid nad arhiivinõudeile vastavalt ümber ehitada. Selleks määras linnavalikogu haridusosakonna ja linnavalitsuse ettepanekul 20. jaanuaril 1926. a. 200.000 marka krediiti ja lubas remonttöödega viivitamata alata, kuigi selleaastane linna eelarve oli veel vastu võtmata.²²⁾

Lubatud summa arvel lammutati vana põrand ja vaheseinad ning asendati uute, otstarbekohasematega. Tuleohu tõkestamiseks löödi välisuks ja ukсед magasiiniruumidesse üle paksu raudplekiga. Magasiiniruumidesse ehitati betoon-, töötamisruumidesse laudpõrand. Rõskuse kaotamiseks kaeti hiljem betoonpõrand külma asfaldiga, mis on osutunud väga otstarbekohaseks. Vana ahi lammutati ja keskkütte kehad paigutati vastavalt ümber. Seati sisse elektrivalgustus ja aknad varustati trellidega.²³⁾

Juba sama aasta märtsi lõpu poole olid ruumid ümberehitatud ja viidi kohale esimesed arhivaalid arhiivi vanema osakonna kolmandast toast, mis oli võimatuseni täidetud. Neile lisandusid varsti magistraadi suplikaatide seeria, tema tsiviil- ja kriminaalaktid läinud sajandist. Need anti üle endise kohaliku ringkonna kohtu arhiivist.²⁴⁾

Umbes samal ajal võttis linna rahandusosakond oma kasutamisele ühe kõrvalruumi ja hakkas sinna likvideeritud sõjaaegsete asutiste arhivaalidest looma linna nn. „keskarhiivi“, mille asutamine seni viibis ruumipuudusel. Veel 24. märtsil 1926 pöördus rahandusosakond linnavalitsuse poole, korrates oma 1922. a.

kava ning ettepanekut keskarhiivi suhtes. Kuid 30-dal sama kuu päeval linnavalitsus otsustas kavatsetud keskarhiivi korraldamise ja korrashoidmise teha ülesandeks linnaarhivaarile.²⁵⁾ Seega allutati rahandusosakonna paralleel-ettevõtte linnaarhiivile ja tema materjalid on nüüd pikapeale liidetud uuema osakonna vastavate fondidega. Ühtlasi pandi rahandusosakonna kavast ettenähtud kohustus, koondada linnaasutiste arhivaale, linnaarhiivi uuema osakonna peale ja saadeti laiali ringkiri, mille peale iga linnaasutis pidi teatama, millised arhivaale on neil tarvilik või kavatsus anda linna vastasutatud „keskarhiivi“.²⁶⁾ Vastused sellele ringkirjale said esialgu aluseks materjalide koondamisele.

Nagu iga algus, nii oli ka TLAuo-a algus raske ja küllaltki okkiline. Peale remonditud ruumide ei olnud algul midagi. Isegi riiulid arhivaalide paigutamiseks puudusid veel sellal, kui saabusid esimesed materjalid. Esimesed 10 suurt riiulit (à 30 jooksvat meetrit) anti valmitena arhiivile üle 11. mail samal aastal.²⁷⁾ Krediiti selleks otstarbeks oli haridusosakond palunud linnavalitsuselt 63.000 marka.²⁸⁾

Suurimaks puuduseks algul oli asjaolu, et uue arhiivi jaoks ei saadud esimesel aastal tarvilisi jõude ametisse palgata. Küll tegi linnavalitsus juba oma tuntud otsuses 30. III. 1926 linnaarhivaarile ülesandeks, „esineda ettepanekuga arhiivi korraldamise ja korraldamiseks tarviliste abijõudude kohta“. See otsus ei annud esiotsa aga reaalseid tulemusi, sest mõõduandvates instantsides ja ringkondades valitses arvamine, et jätkub, kui võrdlemisi vähese tasu eest ainult lühemaks ajaks senistele arhivaaridele abiks palgata mõned isikud. Need aitaks teostada laiali paisatud arhivaalide ületoomise linnaasutistest arhiivi uuemasse osakonda ja nende ülesseadmise riivile. Pärast võiks aga selle osakonna lukustada ja teda külastada vaid konkreetse, vältimatu vajaduse korral.²⁹⁾

Loomulikult ei saanud TLA-i juhatus kuidagi nõustuda selliste asja uudsusest ja harukordsusest tingitud väärarvamustega. Seni aga, kui suudeti küsimusse tuua tarvilikku selgust, oli aeg juba nii kaugel, et vajalikke summasid saadi üles võtta alles järgmise, s. t. 1927./28. majandusaasta eelarvesse.³⁰⁾ Vahepeal tuli leppida sellega, et uue arhiivi ukSED jäid uurijate ja avalikkuse

eest lukku. Üks võti oli linnaarhivaari abi, teine rahandusosakonna käes. Esimesele andsid muud ametikoostused harva mahti uuema osakonna külastamiseks. Ja sedagi harilikult ainult õige lühikeseks ajaks. Viimane oli aga huvitatud ainult oma kõrvalruumis asuvast „keskarhiivi“ ainekust.³¹⁾

Kirjavahetuse, isiklike läbirääkimiste ja teiste eeltöödega jõuti 1927. a. maikuu lõpuks niikaugemale, et võidi alata vastavate jõudude ametissepanekuga. Esimese ametnikuna asus arhiivi uuemas osakonnas tööle üliõpilane Karl Soomelt, kes arvati palgale 20-dast kuupäevast.³²⁾ Temale järgnes 25. mail uue arhiivi teenija ja 1. juunil osakonna „korraldajana“ üliõpilane Otu Liiv, praegune doktorand ning Riigi Keskarhiivi juhataja Tartus.³³⁾ Viimase ametisse astumist tuleb lugeda TLA-i uuema osakonna ametlikuks alguseks.³⁴⁾ Siit peale oli see avatud kõigile teaduslikele uurijaile ja teisile huviosalisile.

Mõlemad uued tööjõud olid Tartu ülikoolis peaaugena õppinud ajalugu. O. Liiv seisis stuudiumi lõpu eel. K. Soomelt oli varem töötanud Riigi Keskarhiivis. Puhtvormilisil põhjusil võis linnavalitsus nad algul ametisse võtta ajutiste tööjõududena, O. Liivi palgaga 10.000 ja K. Soomelt'i palgaga 8.000 marka kuus. Varem olid ette nähtud madalamad palgamäärad, kuid TLA-i juhatuse ettepanekul tõsteti need toodud kõrgusele. Vähema tasu eest ei oleks leidunud ülikooli haridusega tööjõude.³⁵⁾

Nüüd, mil 1½-aastase ettevalmistuse järele olid loodud hädavaajalikud eeldused, võis töö TLAuo-s alata täie hooga. Kuidas see seni aast' - aastalt edenenu, seda võimaldavad üksikasjalikumalt jälgida Tallinna linnavalitsuse iga-aastased trükitud tegevusülevaated.³⁶⁾ Need sisaldavad üha enam täienevaid kokkuvõtteid ka TLA-s sooritatud töö kohta. Siinne piiratud ruum lubab tõmmata vaid mõningaid olulisemaid üldjooni ja lühidalt loendada praeguse saavutatud tulemusi.

TLAuo-a mahutamisevõime, mis oli avamismomendil 300 jooksvat meetrit, on nüüd riulite mitmekordse juurdeehitamise teel viidud umbes 850 jooksva meetrini, töötamis- ja kasutamiskeskkondades asetsevad riulid kaasa arvatud aga umb. 950 j. m.-i. Neist on praegu arhivaalidega täidetud juba ligi 700 j. m. Arhiivinaestiku juurdevoolu jätkumisel senises tempos peab juba lähe-

mas tulevikus kartma ruumipuudust. Selle vältimiseks vähendati juba eelmisel tegevusaastal riulite vahesid. Nii oli võimalik uusi riuleid juurde ehitada. Tänavu kevadel eraldati aga üle paarikümne j. m. kestvama väärtuseta arhivaale, hävitamiseks, et nende alt ruumi vabaks saada.

TLA-uo-a ülesanded on seni kirjalikku fikseerimist leidnud ainult selle korraldaja ja tema abi kohuste näol TLA-i praegu maksvas ajutises juhatuskirjas.³⁷⁾ Vastav (6.) § viimases kõlab: „Uuema osakonna korraldaja kohuseks on: a) koondada linnavalitsuse osakondadest ja asutisist arhivaale arhiivi uude osakonda, b) korraldada ja katalogiseerida uuemat osakonda, c) anda tarviduse korral seletusi, d) toimetada muid arhiivi ülesandeid arhivaari abi korraldusel.“ Uuema osakonna korraldaja abi kohuseks on (§ 7 järele) korraldaja abistamine kõigis loendatud töodes. Eriti on tema ülesandena ettenähtud uuemate linnavalitsuse osakondadest päritolevate arhivaalide korraldamine ja kataloogimine.

Kogu praeguseni TLAuo-da koondatud arhiivianestiku võime ülevaate saamiseks liigitella järgmiselt:

1) Tallinna end. magistraadi ehk rae arhiivi uuem osa³⁸⁾, ning temale allunud kohtute³⁹⁾ ja teiste linnaasutiste⁴⁰⁾ arhiivid tervena või nende uuemad osad,

2) 1870., 1892. a. ja hilisemate seaduste alusel loodud Tallinna linnavalitsuse⁴¹⁾ (Рев. Гор. Управа, Revalsches Stadtamt) tema osakondade⁴²⁾ ja mitmesuguste suuremate või vähemate komisjonide⁴³⁾ arhiivid,

3) linna ettevõtete⁴⁴⁾ arhiivid,

4) kohalikkude seisuslikkude asutiste⁴⁵⁾ — gildide⁴⁶⁾ ja maksuvalitsuse⁴⁷⁾ arhiivid või nende osad,

5) plaanide ja kaartide⁴⁸⁾, kaupmeestekirjade ja -raamatute⁴⁹⁾, trükitööde⁵⁰⁾ jne. eriosakonnad ja

6) deposiididena⁵¹⁾ TLA-i hoiule antud või mõnel muul teel⁵²⁾ siia sattunud arhiivid ja kogud⁵³⁾.

Kogusummas on seni TLAuo-da koondatud kas enamvähem täielikult või osaliselt umb. 80—90 arhiivifondi, eriosakonda või kogu. Kui eraldi arvestada ka vähemate ajutiste komisjonide ja tsunftide arhiive, siis tõuseb nende arv kaugelt üle 100.

Kõige visamini on toimunud just osakonna tuuma — magistraadi ja tema laialipaisatud kohtutearhivaalide koondamine. Eriti maksab see endise ringkonnakohtu arhiivist Tartu Riigi Keskarhiivi viidud arhivaalide kohta. Nende tagasandmiseks avaldas haridusministeerium juba 1927. a. sügisel nõusolekut ja isegi ülevõtmise päev määrati TLA-i juhatause poolt kindlaks. Seal tuli aga järsku pööre. R. Keskarhiivi tollaegne juhataja k. t. A. Sildnik keeldus arhivaalide väljaandmisest ja viis küsimuse Arhiivinõukogu otsustada, toetudes seejuures 1889. a. kohtukorralduse teostamisemääruste eespool tsiteeritud § 111-le. Otsus kujunes muidugi eitavaks, sest Arhiivinõukogu ei saanud ignoreerida praegu veel maksvat seadust.⁵⁴⁾

Tekkis pikem kirjavahetus ja TLA-il ei jäänud lõpuks teist teed oma sihi saavutamiseks, kui asuda Eesti ajalooliste linnaarhiivide kohta käiva seaduseelnõu väljatöötamisele.⁵⁵⁾ Viimaks lahenes küsimus siiski raskepärase ja aeglase seadusandliku aparadi käimapanekuta. Keskarhiiv sai uue juhataja k. t. mag. O. Liiv'i isikus. Tema ja Arhiivinõukogu otstarbekohasuse seisukohast lähtuval vastutulekul saadi küsimuse sisuliselt ebaõiglasest ja ammuiganenud juriidilisest küljest sel teel üle, et Tallinna magistraadi arhivaalid anti TLA-ile tagasi deposiidina.⁵⁶⁾ TLA-i poolt väljatöötatud seaduseelnõu läks aga materjalina vastava komisjoni kätte, mis loodi kogu Eesti arhiivindust haarava seaduse koostamiseks.

Seega õnnestus 1930. a. lõpuks⁵⁷⁾ uuesti koondada TLAuo-da kõik säilinud ja sellal teadaolevad Tallinna magistraadi arhiivi uuemad osad. Värsti selgus, et see töö pole siiski veel lõpule viidud. R. Keskarhiivis tulid korraldamisel ilmsiks uued Tallinna magistraadile kuulunud arhivaalid.⁵⁸⁾ Alles neil päevil saabus R. Keskarhiivilt seal hiljuti leitud 2 köidet Tall. magistraadi protokolle, a. 1832 ja 1833.⁵⁹⁾ Ka Tall. magistraadi kohtute arhiivianestikku — raamatuid ja akte läinud sajandist — leidub praegu veel kaunis rohkesti R. Keskarhiivis.⁶⁰⁾

Üldiselt peab konstateerima, et ükski fond ega seeria TLAuo-s pole veel absoluutselt täielik. 1850. a. näiteks puuduvad kõik kolm magistraadi tähtsamat raamatut: *Protocollum Publicum*, *Privatum* ja *Missiv*, vähemtähtsaist seeriaist ja fondidest rääki-

mata. Nagu eespool juba tähendatud, on mõnest küllalt tähtsast arhiivist TLAuo-s järel vaid vähesed jäänused. Lünkade täitmine, „kadunud poegade“ ülesotsimine ja nende õigesse kohta tagasi-paigutamine jääb enamvähem täielikkude fondide koondamise kõrval üheks TLAuo-a tähtsamaks ülesandeks edaspidigi ega lahendu vist kunagi lõplikult.

Koondatav arhiivianestik oli ületoomisel TLAuo-da väliselt enamasti halvas, teinekord otse õudsel vastikus seisundis. Palju olid kannatanud eriti pööningu- ja keldriruumidest toodud arhivaalid. Tolmulapil ja tolmuimejal oli saabunud materjalide kallal harilikult tükk tööd, enne kui võidi asuda nende läbivaatamisele ja riiulitele ülesseadmisele.

Korraldamise aluseks TLAuo-s nagu see kajastub eelnevas käsitluseski on võetud üldtunnustatud provenientsprintsip. Selle rakendamine on mõnikord seotud suurte raskustega. Osa funde, eriti sõja- ja revolutsiooniaegseid on arhiivi jõudes sageli niivõrd segi paisatud, et nende eraldamine on kohati täiesti võimata. Samuti annab vahel arhiivinduslikult küsitavaid tulemusi arhiivi vanemast osakonnast ületoodud aineistiku ümberkorraldamine, sest see on seal enamasti vana süsteemi alusel sisuliselt gruppidesse killustatud.

Ajutiselt ülesseada, korraldada ja esialgsete nimestikkudega varustada ja praeguseni suudetud peaaegu kogu TLAuo-da koondatud aineistik. Lõplikult on korraldatud ja omavad juba pea trükivalmis inventaarnimistuid Kanuti ja Toomgildi, samuti mõningad komisjonide arhiivid. Pooleli on magistraadi ja Suure gildi arhiivi lõplik korraldamine. Lisaks fondide üldisele ülevaatele, esialgseile üldnimistuile ja inventaarnimistuile on valmistatud ka mõned spetsiaalnimederegistrid mõne tähtsaima seeria või raamatu kohta, nagu suplikaatide nimestik (suplikaatide seeria vanemale 1710(1706)—1850 ulatuvale osale), vaeslastekohtu aktide register, kaebealuste register magistraadi kriminaal-aktidele (1818—1873), isiku- ja kohanimed registreid Toomgildi vanimale protokollile⁶¹) ja Kanuti gildi vendaderaamatule.⁶²)

TLAuo-a kasustamine on muutunud üha elavamaks ning intensiivsemaks.⁶³) Suurem osa teaduslikke uurijaid, kes arhiivi vanemas osakonnas on ulatuslikumalt süvenenud mõnesse küsi-

musse, eriti vanemast ajast, pole harilikult mööda pääsenud ka uuema osakonna, eeskätt gildide ainekust. Genealoogidele on gildiarhiivide kõrval olulisi andmeid pakkunud veel vaeslastekohtu ja magistraadi aktid, samuti revisjonikirjad jne.

Kõige sagedamini pöörduvad TLAUo-a poole linnaasutised mitmesuguseis omandusõiguslikes, linnaametnike teenistusallisis ja muis peamiselt juriidilist iseloomu kandvais küsimusis. Linnaasutistele on õigus arhivaale ajutiselt kasustada anda ka laenu teel. Samalaadilisi andmeid ja õiendusi hangivad ohtrasti eraisikudki. Viimasel ajal sellised järelepärimused ja arhiivi kasutamisuhtumid aina sagedamad, mis ikka tunduvamalt aeglustab muid korraldamistöid. Kuigi pea kõik ealt või muilt omadusilt vaatamisväärsed arhivaalid ja esemed on koondatud arhiivi vanemasse osakonda, külastatakse TLAUo-a mitte just väga harva sel ja üldise tutvumise otstarbelgi. Peale otsese arhiivitöö on uuema osakonna ametnikud vanema osakonna eeskujul võimaluste kohaselt püüdnud osa võtta ka teaduslikust tööst lokaalajaloo alal, avaldades vastavaid kirjutisi või pidades sellesisulisi ettekandeid.

TLAUo-a üldine juhatamine on seni olnud linnaarhivaari abi dr. P. Johanseni ülesandeks. Muide olid osakonna isiklikus koosseisus järgmised muudatused: Osakonna korraldajana järgnes mag. O. Liiv'ile, (kes lahkus kohalt ülikooli stipendiaadina) 1. VII. 1928 ajaloo üliõpilane ning keskkooliõpetaja Rudolf Kenkman, kes sel kohal töötab praegugi. Osakonna korraldaja abi Karl Soomelti surma (8. I. 1928) järele astus tema asemele üliõp. Ernst Raudsepp ja veel samal sügisel ajaloo üliõpil. Oskar Vares. Viimane lahkus 1. VII. 1931, minnes kaitseväge sundaega teenima. Sellest ajast peale täidab seda kohta üliõp. Aleksander Margus, kes tänavu suvel linnavalitsuse otsusega kinnitati alaliseks ametnikuks.

Palgaliste jõudude kõrval on TLAUo-s töötanud ka 2 preilit — vabapraktikanti — ja 2 intelligent töötatöölist. Viimaste ülesandeks oli tänavu kevadel hävitamiseks määratud väärtuseta arhivaalide sorteerimine.

Lõpuks ei saa jätta kasustamata juhust, et avalikult tähelepanu juhtida asjaolule, mida ei või pidada täiesti normaalseks. See on ühe peremehe — Tallinna linna — ajaloolise arhiivi jagu-

nemine kahte ruumiliselt lahusasuvasse osakonda. See viib paratamata arhiiviteaduslikult lubamatule fondide killustamisele, takistab korraldamistööd kui ka arhiivianestiku kasustamist. See pärast hellitagem lootust, et juba lähemas tulevikus saame moodsa arhiivihoonet, mis mahutaks mõlemad osakonnad ja liidaks nad jälle üheks lahutamatuks tervikuks.

R. Kenkman.

Märkmeid. Anmerkungen.

1) Dr. F. G. v. Bunge, Nachrichten über das alte Archiv des Rathes zu Reval. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands III, Tartus 1844, lk. 294.

2) Отчет Ревельскаго Окружнаго Суда за 1889—1891 г. г. Peterburis, 1893, lk. 49 jj.

3) Правила о приведении въ дѣйствіе законоположеній о преобразованіи судебной части и крестьянскихъ присутственныхъ мѣстъ въ Прибалтійскихъ губерніяхъ. Käesoleva kirjutise jaoks on kasustatud nende määruste avaldatud teksti „Eestimaa Kubermangu Teataja“ 1889 nr. 32, ametlikus lisas (Эстл. Губ. Вѣдомости 1889 № 32, официальное прибавление).

4) Отчет Рев. Окр. Суда 1889—91 lk. 50 on ülevõtmise aastana nähtavasti trükiavea tõttu märgitud 1891. Vastavast linnavalitsuse aktist — Дѣло Ревельской Городской Управы 1890 года № 4 о городскомъ архивѣ — ja linnavalitsuse protokollist selgub aga vastuvaidlematult, et see oli 2. veebr. 1890. a.

5) Linnavalitsuse akt 1890 nr. 4, leht 4 ja 5. Mis puutub küsimusse, kas oli kuberneril ja ringkonnakohtu esimehel küllaldast õiguslikku alust kogu magistraadi arhiivi ülevõtmiseks, siis peab möönma, et täpselt seadustähe järele käies ei olnud neil mingit teist võimalust, sest ainus arhiivide kohta leiduv (111-nes) paragraaf 1889. a. kohtukorralduse elluviimise määrustes kõlab järgmiselt: „Для хранения дѣлъ упрядняемыхъ судебныхъ мѣстъ образуются при каждомъ окружномъ судѣ особые архивы. Въ сии архивы не поступаютъ тѣ изъ дѣлъ городскихъ магистратовъ и нижнихъ городскихъ судовъ, которыя относятся къ общественнымъ, духовнымъ, полицейскимъ и другимъ, несудебнымъ обязанностямъ означенныхъ судовъ; сии послѣднія дѣла передаются въ архивы губернскихъ правлений.“ Nagu toodud tekstist nähtub, ei tunne seadus mingisuguseid teisi arhiive, ei ajaloolisi ega halduslikke peale ringkonnakohtu ja kubermanguvalitsuse oma, kuhu pidid minema kaotatud magistraadi arhivaalid. Ka 1877. a. maksmapandud 1870. a. vene linnaseadus polnud ajaloolisi linnaarhiive ette näinud (vdl. Tall. linnaval. akt 1890 nr. 4, kuberneril kiri 24. II. 1890 nr. 1013).

6) Отчет Рев. Окр. Суда за 1892—1893 г. lk. 36 ja sama 1894—1896 a. lk. 50, 51.

7) Sama 1892—1893. a. lk. 36 ja 37 ja 1897—1899 a. lk. 45.

8) Sealsamas. Arnold Feuereisen, Memorial zur Frage des baltischen Archivwesens, Riga 1906, lk. 4 jj.

9) Sealsamas, lk. 8.

10) Arnold Feuereisen, Über das baltische Archivwesen (tsiteerit.: „Archivwesen“). Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908. Riias 1909, lk. 269 ja sama autori: „Ein Notstand des baltischen Archiv-

wesens“. Arbeiten des Zweiten Baltischen Historikertages zu Reval 1912. Tallinnas 1932, lk. 239 jj.

11) O. Greiffenhagen, Über das Revaler Stadtarchiv. Arbeiten des Zweiten Baltischen Historikertages zu Reval. Tallinnas 1932, lk. 228.

12) Дѣло Рев. Гор. Управы за 1912 г. № 91. О вопросахъ Межевого Отдѣла.

13) Дѣло Рев. Гор. Управы за 1914 г. № 137. Объ озваменованіи семи-сотлѣтней годовщины основанія гор. Ревеля. Дѣло Рев. Гор. Управы за 1916 г. № 65.

14) Riigi Teataja 1920 nr. 129/130, seadus nr. 254 § 4.

15) Seisuste kaotamise seadus 9. VI. 1920 § 5.

16) Raamatupidaja R. Schmidt'i suuliste teadete järele.

17) See kiri on pika teekonna järele viimaks peatuma jäänud linna ehitusosakonna arhiivi, akt nr. 12-dasse 1923. a. Ruumide kordaseadmine kuulub teatavasti ehitusosakonna ülesannete hulka.

18) Tallinna linnavalitsuse tegevuse ülevaade 1931/32, Tallinnas, 1932, lk. 163.

19) Härra R. Schmidt'i suulisil andmeil.

20) TLA-i kirjavahetuse ja dr. P. Johansen'i suulisil andmeil. Haridusosakonna kiri linnavalitsusele 13. jaan. 1926 nr. 125, Tallinna linnavalitsuse aktis 1925. a. nr. 35.

21) Dr. P. Johansen'i, linna majandusosakonna asjaajaja hra A. Lepiku ja Tallinna Keskraamatukogu juhataja hra A. Sibula suulisil andmeil. Vanemad teated maja kohta toetuvad osalt ka linnakassa ja hindamisosakonna arhiivi andmeile.

22) Linnavalitsuse ja linnavolikogu protokollid 1926. a., linnavalitsuse akt 1926. a. nr. 53.

23) Haridusosakonna kiri linnavalitsusele 13. I. 1926 (linnavalitsuse akt 1925. a. nr. 35).

24) Dr. P. Johansen'i suuliste teadete põhjal.

25) Rahandusosakonna kiri linnavalitsusele, viimase aktis nr. 77 ja dr. P. Johansen'i suuline teade.

26) Linnavalitsuse resolutsioon 30. III. 26 rahandusosakonna kirjal 24. III. 26.

27) Telefonogramm nr. 152 — 10. V. 1926 TLA-i kirjavahetuses 1926. a.

28) Tallinna linna haridusnõukogu protokoll (linna haridusosakonnas) 25. III. 26, nr. 10, p. 6.

29) TLA-i kirjad haridusosakonnale: 25. VI. 26, nr. 86, 25. II. 27, nr. 36 ja 5. III. 27, nr. 42, dr. P. Johansen'i suulised teated.

30) TLA-i poolt 11. VIII. 26, nr. 107 all esildatud eelarve 1927. a. peale.

31) Dr. P. Johansen'i suulistel teadetal.

32) Haridusosakonna teade TLA-le 10. VI. 27 nr. 1997.

33) Sama 20. V. 27, nr. 1733.

34) Tallinna linnavalitsuse tegevuse ülevaade 1927/28, Tallinn 1928, lk. 164.

35) TLA-i kirjad haridusosakonnale: 25. II. 27, nr. 36 ja 5. III. 27, nr. 42.

36) Ülevaate töö algusest ja selle esimese kolmveerandaasta tulemustest annab ka O. Liiv kirjutises: „Ülevaade Tallinna linnaarhiivi tegevusest, eriti viimase kümne aasta jooksul“, ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1928, nr. 1.

³⁷) Esildatud TLA-i poolt haridusosakonnale 21. IV. 28 nr. 107 all ja viimase poolt töötatud ning täiendatud (v. TLA-i kiri haridusosakonnale 4. II. 1929, nr. 34).

³⁸) Koosneb seeriaist: a) protokollid 1800—1889 (protokollide mustandid 1708—1799; puhtalt ümberkirjutatud protokollid asetsevad arhiivi vanemas osakonnas), b) administratiiv iseloomuga (märksõnaliselt järjestatud) aktid XVII—XIX s., c) järjestamata aktid ja kirjavahetus lahtistel lehtedel umbes samast ajast, d) asutistelt saadud kirjavahetus (sissekõidetud või korraldatud asutiste järele) 1797—1889, e) supplikaadid 1710(1706)—1889, f) kinnisvaradesse puutuvad raamatud ja aktid XVIII ja XIX s. (saadud enamasti Tallinna-Haapsalu Rahukogu Kinnitusjaoskonnalt 5. X. 1931, g) kohtuaktid: 1) tsiviilaktid 1780(1700)—1889, 2) kriminaalaktid 1793—1873 ja 1886—1889.

³⁹) Tallinna magistraadile allusid järgmised kohtud (v. Provintsiaalõigus I osa § 998 IV): 1) alamkohus, 2) vaeslastekohus, 3) kaubanduskohus, 4) ametikohus (Amtsgericht), 5) meri- ja prahikohus (See- und Frachtgericht), 6) politseikohus „Wettgericht“, 7) ehituskohus (Baugericht), 8) „Kämmereigericht“, 9) linna sõjakohus (Stadtkriegsgericht), 10) suuline kohus (das Mündliche Gericht), 11) oksjonite direktorium (das Subbastaions- und Auktionsdirektorium), 12) ametipatronaat (Amtspatronat). Neist töötab praegu veel vaid vaeslastekohus.

⁴⁰) Neist tuleksid mainida: 1) linnakassa (die allgemeine Stadtkasse ehk Stadtverwaltung), 2) jumala- ning viljalaekas (Gottes- und Kornkasten), 3) maksuvalitsus, 4) korterikomisjon, 5) koolikolleegium jne.

⁴¹) TLAuo-da on üle antud protokollid ja aktid 1877—1889 (incl.), hilisem materjal linnavalitsuse jooksvas arhiivis.

⁴²) Linnavalitsuse praeguste osakondade eelkäijaid nimetati vene ajal harilikult komisjonideks. Kuid siiski leidusid ka juba sellal mõned „osakonnad“, nagu sõjaväe osakond (Отделение Рев. Гор. Управы по военной повинности), maamööduosakond (v. eespool) jne. Eestiaegsed osakonnad on arhiivi annud vaid algaastate materjali ja sedagi osaliselt.

⁴³) Veneaegsete komisjonide arhiivid on üldiselt juba kõik koondatud TLAuo-da. Suurimad ning tähtsamad olid: linnakassa ehk majanduskomisjon (Stadt-Cassa-Commission, Хозяйственная Комиссия), mis omas terve rea allasutisi, teede- ja ehituskomisjon (Bau- und Wege-Commission, Строительно-дорожная К. — praeguse ehitusosakonna eelkäija), tuletõrjek., puisteedek., keskhindamisk., seekidek., vaestehoolekandek. (Комиссия по попечению о бедныхъ), sadamak. jne.

⁴⁴) Siia kuuluvad kõigepealt 1865. a. asutatud gaasi- ja veevärk, mille arhiiv üle antud kuni 1918., osaliselt kuni 1924. aastani, likvideeritud sõjaaegsed ettevõtted (v. eespool) jne.

⁴⁵) Nende kaotamisest 1920. a. v. eespool lk. 26.

⁴⁶) Kõige ulatuslikum gildide arhiividest on Suure ehk Kaupmeeste gildi arhiiv, sisaldades materjali XIV—XX saj. Ka Kanuti- ehk käsitöölise gildi arhiivis leidub juba keskaegset ainekku (vanim šraag 15. sajandi lõpust), samuti on keskajast pärit vanim šraag Toom-gildi arhiivis.

⁴⁷) Selle asutise arhiivist TLAuo-s vaid kasinad riismed XIX saj. lõpust ja järgmise algusest.

⁴⁸) Loodud praktilise otstarbekohasuse nõudeid silmas pidades lahtistest ja veneaegse maamööduosakonna poolt atlasteks kokkukõidetud plaanidest ja kaartidest (XVII s. lõpust — XX s.).

⁴⁹) Kaupmeeste kirjad ja raamatud näivad olevat TLA-i sattunud magistraadide vastavate kohtute kaudu nende omanikkude konkurssi tõttu. Kirjade arv ületab arvatavasti 30.000. Suurim kogu (XVIII s. lõpust) neist on kohaliku suurkaupmehe Peter Duborghi omad.

50) Peamiselt trükitud aruanded, eelarved, põhikirjad, määrused, esildised jne. kõige uuemast ajast. Täidavad osakonnas teatud määrani puuduva käsiraamatukogu aset.

51) Focki sugukonnale kuuluva Sagadi ja Tapa mõisa kirjakogu. Niguliste ja Oleviste koguduse deponeeritud kirikuarhiivid koos kohalikkude ev-luteri koguduste personaalaramatutega (Perekonnaseisuaktide arhiivist saadud) säiluvad arhiivi vanemas osakonnas.

52) Siin on mõeldud end. kohaliku üldise Hoolekandekolleegiumi (Kollegium der Allg. Fürsorge, Приказъ Общественнаго Призрѣнія) ja tema haigla, (nüüdse Linna Keskaigla) arhiivi (1784—1917), Bunge kirjanduslikku pärandust jne.

53) Siia kuuluvad ka n. n. „externa“ — nähtavasti täiesti juhuslikult TLA-i sattunud võbraste arhiivide osad ja killukesed.

54) TLA-i kirjad haridusosakonnale: 11. X. 27, nr. 196; 18. XI. 27, nr. 229; Tallinna linnavalitsuse kirjad: haridusministeeriumile 17. X. 27, nr. 12239; Riigi Keskarhiivi juhatusel 1. XI. 27, nr. 12963; siseministrile 26. XI. 27, nr. 14092 ja siseministeeriumi peasekretäri kiri Arhiivnõukogule 16. XI. 27, nr. 2165 jne. (Tallinna linnavalitsuse kirjavahetus nr. 77 — 1926. a. ja kaust nr. 51, 1929. a.). Kõige iseloomustavam kogu loo kohta tohiks olla vene võimude talitusviis naaberkubermangus Liivimaal, kus sama seaduse elluviimisel esimeses tuhnas mõttetult ülevõetud väikelinnade arhiivaale hiljemini peaaegu sunniviisil endistele omanikele tuli tagasi anda, sest et viimased neid vaid vastumeelselt tagasi võtsid (A. Feuerstein, Archiwesen, lk. 268).

55) Esildatud haridusosakonnale 20. X. 28, nr. 230 all.

56) Arhiivinõukogu otsus 18. XII. 1929.

57) Üleandmine sündis 7. XI. 30 (Üleandmise akt TLAuo-s).

58) Eesti Riigi Keskarhiivi tegevuse ülevaade 1921—1932 ja arhiivide loend (= ERKA tegevuse ülevaade). ERKA Toimetised nr. 2, Tartu, 1932, lk. 141.

59) Provintsiaalõigus (I osa §§ 1048—1051) kohustas magistraati pidama 5 eri protokollit: 1) „avalikkude asjade“, 2) „eraasjade“, 3) veksliprotostide, 4) mereprotostide ja 5) notariaaltoimingute jaoks. Kahte esimest neist nimetati harilikult ladinakeelse nimega: „Protocollum Publicum“ ja „Protocollum Privatum“. Nendega tähtsuselt võrdne oli „Missiv“, mis sisaldas tähtsamaid väljasaadetud kirjade ärakirju.

60) ERKA tegevuse ülevaade lk. 124, 147.

61) 1647—1744. a.

62) XVI—XVIII s.

63) Statistilised andmed on vastavates tegevusülevaadetes kokku võetud arhiivi mõlema osakonna kohta. V. ka „Tallinna Linna Statistika Aastaraamat“ 1933, Tallinnas 1933 lk. 160, kus samad andmed toodud kalendriaastate kohta.

Zur Geschichte des Revaler Stadtarchivs.

Von O. Greiffenhagen.

I.

Auf Erhaltung und Aufbewahrung urkundlicher Belege haben von jeher Verwaltungskörper Wert gelegt, die unter historisch besonders bedingten Verhältnissen gelebt haben. Die Urkunden als Rechtsbeweise hatten in erster Linie eminent praktische Bedeutung; ihre oft wiederkehrende Verwendungsmöglichkeit liess es als notwendig erscheinen, dass sie sorgfältig aufbewahrt und zur Benutzung bereit gehalten wurden.

Jedes historische Archiv ist aus diesen Erwägungen heraus entstanden.

Reval, das in seiner sehr selbständigen Geschichte so stark durch Privilegien aller Art gestützt worden ist, ist frühzeitig bemüht gewesen, vor allem diese Privilegien, dann aber auch sein grosses urkundliches Material aufzubewahren. Mit diesem Amt ist zunächst wohl der Stadtschreiber beauftragt worden, dessen Aufgabe es war, die wichtigsten Bücher zu führen. Es finden sich Hinweise auf entscheidende Massnahmen zur Sicherstellung der archivalischen Schätze im Archiv selbst. Schon vom Jahre 1665 besitzen wir eine „Registratur über die ganze Kanzlei der Stadt Reval“ mit einem beigefügten Plan der Archivräume. Das Ratsprotokoll vom 2. Januar 1704 enthält folgende Eintragung: (p. 5): „Eodem proponierte auch der Herr Praeses, wie dass höchst rathsam und dienlich, dass die Stadt Archiv bey diesen gefährlichen Kriegszeiten alss auch wegen zu besorgenden Feuersgefahr an einen wohlverwahrten Orthe in Sicherheit ge-

bracht würde, und schlug Er hierzu vor die Cämmerey als auch insonderheit ein klein Gewölbe, so aus der Cämmerey hinunter zugehen und recht dienlich auch bequelm hierzu wehre. Welcher Vorschlag von E. Hochw. Rathe approbiret und geschlossen ward, dass der H. Cämmerer Arning die Cämmerey sowohl, als das Gewölbe so aptiren lassen möchte, dass die im Archiv befindliche Schriften wohlverwahrlich konten gelegt werden. Welches der Hr. Cämmerer Arning zu expediren auff sich nam.“

Das hier namhaft gemachte „Gewölbe“ dient heute zur Aufbewahrung der Deposita des städtischen Waisengerichts; das Lokal des Stadtarchivs im Erdgeschoss des Rathauses könnte aber nach der Angabe von 1665 bald das 275-jährige Jubiläum seines Bestehens feiern!

Mit Unterbringung der Archivalien in den Räumen scheint nun aber doch noch längst nicht die erwünschte Ordnung im Archiv geschaffen worden zu sein. Wenn auch das Archiv einem Kämmerer unterstellt worden war, so wurde doch die Verwaltung der Archivalien von Kanzlei-Offizianten im Nebenamt versehen. 1762 hatte der Rat den Archivarius Lüttken — der erste uns bekannte spezielle Archivbeamte! — nach Moskau entsandt, augenscheinlich, um gelegentlich der Thronbesteigung der Kaiserin Katharina II. die Revaler Stadtprivilegien zur Bestätigung vorzustellen. Die Angelegenheit scheint längeren Aufenthalt Lüttkens in Moskau erfordert zu haben. Nach dem Ratsprotokoll (1762 Nov. 26) ist L. nach Abreise der übrigen Deputierten in Moskau zurückgeblieben und hat Diäten im Betrage von 100 Rbl. monatlich erhalten, was ihm auch zugestanden wurde. — Trotzdem damit die Bedeutung des Amtes eines städtischen Archivars anerkannt wurde, scheint späterhin das Archiv wieder einer gewissen Verwahrlosung anheimgefallen zu sein. Im Ratsprotokoll vom 29. Mai 1772 macht der Ratsherr Frese Mitteilungen über die „Instandsetzung des hiesigen Stadtarchivs“: sie sei „so weit gediehen, dass nunmehr die Schriften und Papiere in Ordnung zu bringen wären; die Kanzeley-Offizianten aber vor Übernehmung dieser Geschäfte als einer ausserordentlichen Bemühung, die Bestimmung dessen so sie dafür zu gewärtigen haben würden, sich ausgebethen hätten. Es wurde beliebt,

Ihnen nach Beschaffenheit und Grösse dieser ihrer Mühe, weil sie nicht zu ihren Diensten gehörte, künftighin was gewisses zukommen zu lassen und darüber die Versicherung zu ertheilen.“ Ob man diese Forderung berücksichtigt hat, lässt sich nicht ermitteln. Nach indirekten Anzeichen scheinen die „aktiven“ Bestandteile des Archivs, vor allem die Stadtbücher, wie das Hauptbuch, die Grundgelder-Bücher und Denkelbücher den Sekretären zur Verfügung gestanden zu haben, die sich aber im übrigen um das Archiv offenbar nicht gekümmert haben. Eine Stetigkeit und feste Ordnung im Archivdienst ist weder im 18., noch in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wahrzunehmen. Um die Mitte des 19. Jahrh. ist von einem Ratsarchivar die Rede, es scheint sich aber auch dabei um einen Aktuarposten subalternen Natur gehandelt zu haben.

II.

Eine neue Aera beginnt im Leben des Archivs mit der Arbeit Georg Friedrich v. Bunge's. 1842 infolge der „Ulmann-Affäre“ zur Aufgabe seiner Dorpater Professur genötigt, siedelte B. im November jenes Jahres nach Reval über, wo er alsbald zum Stadtsyndikus gewählt wurde. Das Amt war bis dahin von dem Bürgermeister Salemann bekleidet worden, nach dessen Tode die Trennung der Ämter wünschenswert erschien. Gerade Bunge aber hat sich im Verlauf eines Jahres das allgemeine Vertrauen des Revaler Magistrats in so hohem Masse erworben, dass er nach dem Tode des Bürgermeisters Jordan auch zum wortführenden Bürgermeister gewählt wurde, welches Amt er 7 Jahre lang bekleidet hat.

Über seine Tätigkeit im Archiv äussert sich Bunge in seiner Selbstbiographie¹⁾: „Meine Aemter liessen mir übrigens noch Zeit genug zu wissenschaftlichen Studien übrig, bei denen mir das alte Ratsarchiv den grössten Dienst leistete. Ich fand dasselbe ziemlich verwahrlost und in grösster Unordnung in dem Archivkeller des Rats vor. Ich brachte die einzelnen Urkunden,

---

¹⁾ Bei W. Greiffenhagen, Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge, Reval, Kluge, 1891, S. 23 ff.

Akten und Aktenstücke, nachdem sie gehörig gereinigt worden, in chronologische Ordnung, sowie in dazu angefertigte Blechkasten unter, welche in einem Schranke der Stadt-Kämmerei aufgestellt wurden. Dieses reiche Archiv bildete die Grundlage zu meinem Urkundenbuche.“

Ergänzende Nachrichten über den Anfang der Tätigkeit Bunes im Archiv bringt W. Greiffenhagen. „Bald nach Antritt seines neuen Amtes, am 11. Mai 1843, erbat er sich die Erlaubnis, das Archiv in Ordnung bringen zu dürfen. Schon am 19. Januar 1844 konnte Bunge dem Rate ein Exemplar seiner Abhandlung unter dem Titel „Nachrichten über das alte Archiv in Reval“ überreichen, und am 9. März bewilligten Rat und Gilden zu Archivzwecken eine Subvention von 400 Rbl. aus Stadtmitteln. Zum ersten Mal hatte damit die Stadt Reval materielle Aufwendungen für ihr historisches Archiv gemacht, eine materielle Grundlage für historische Studien geschaffen — eine Tradition, die dann bis heute — per tot discrimina rerum — in Ehren gehalten worden ist.

Den gesamten Umfang der wissenschaftlichen Tätigkeit Bunes festzustellen ist hier nicht der Ort. Wie nachhaltig ihn baltisch-historische Studien beschäftigen, ergibt sich aus der Tatsache, dass er, nach langjähriger kodifikatorischer Tätigkeit in St. Petersburg 1865 nach Deutschland (Gotha, später Wiesbaden) übergesiedelt, dort noch den VI. Band des „Urkundenbuchs“ vollendet und 1877 sein Buch „Das Herzogtum Estland unter den Königen von Dänemark“ erscheinen liess. Der erfolgreichen Arbeit ist die äussere Anerkennung nicht versagt geblieben. 1859 war Bunge — damals in St. Petersburg — zum Ehrenmitgliede der Estländischen Literarischen Gesellschaft erwählt worden, 1865 zum Ehrenmitgliede der Estländischen Ritterschaft und zum Ehrenbürger der Stadt Reval, 1871, am 50. Stiftungstage der Landsmannschaft „Estonia“, zu deren Ehren-Philister, wobei jedesmal seiner historischen Forschungen in gebührender Anerkennung gedacht worden war.

Wir können hinzufügen: damit war die wissenschaftliche Urkundenedition bei uns erst eingeführt worden. Wenn man bedenkt, dass damals Hilfsmittel wie Grotefends chronologische

Handbücher noch nicht existierten, dass es paläographische Studienwerke nicht gab, so wird man auch heute noch der Leistung Bunges die gebührende Anerkennung nicht versagen können, obgleich sich Irrtümer — auch erhebliche — in Lesung wie in Datierung bei Bunges Arbeiten jetzt natürlich in nicht ganz geringer Zahl feststellen lassen. Auch was die Abfassung der Regesten betrifft, wird man B.'s Arbeit als zweckentsprechend beurteilen können, während manche Äusserlichkeiten in Nachträgen und Registern heute doch störend wirken.

Vor allem aber: archivalisch-wissenschaftliche Editionsarbeit in der Weise, wie sie Bunge betrieb, war damals im baltischen Gebiet, auch an der Universität Dorpat, so gut wie unbekannt. Man darf ruhig sagen, dass der Laie und — als Historiker — Privatmann Bunge als einzelner ein grosses wissenschaftliches Neuland erschlossen hat, ohne eine andere Beihilfe als die, die er, als sein Werk Früchte trug, in sehr verschiedenem Umfange aus den Mitteln der Stadt Reval beschaffte. Ist doch das „Urkundenbuch“ auf Subskription angelegt gewesen. Dass es keinen geschäftlichen Unterschuss ergab, ist ein Beweis für den Idealismus, mit dem der Autor sein Werk unternahm und mit dem es aufgenommen wurde.

Neben der Sammlung und Bearbeitung des Materials trat aber auch die reproduzierende und darstellende Tätigkeit. Dass Bunge von der Jurisprudenz herkam, wie so viele der älteren baltischen Historiker, bedeutete einen grossen Gewinn. Aus den rechts- und verfassungsgeschichtlichen Verhältnissen ergaben sich die rein historischen am klarsten. Erst später wurden aus der Fülle des allmählich erschlossenen Materials, aus den inzwischen gewonnenen hansischen Beziehungen andere Forschungsgebiete, Wirtschafts-, Stadt-, Siedlungsgeschichte erschlossen. Das von Bunge schon in Dorpat begründete und dort erschienene „Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands“ wurde zur Publikationsstelle für geschichtliches Material sowie für kleinere darstellende Arbeiten, hauptsächlich aus dem Revaler Ratsarchiv. Die neue Serie, das „Neue Archiv“, wurde dann das Obdach für Schirrens weitschichtige Aktenpublikationen; in ähnlicher Art schlossen sich an, später erst, als richti-

ges Bungesches Erbstück, die Serie der Revaler Stadtbücher („Erbebücher“), die in den letzten Jahren in den „Publikationen des Revaler Stadtarchivs“ auf Kämmereibücher und Bürgerlisten ausgedehnt worden ist.

War G. Fr. v. Bunge der Zauberer gewesen, der über das Archiv das „Sesam, tu dich auf“ gesprochen hatte, so ist ihm ein ähnlich gearteter Nachfolger nicht beschieden gewesen. Es lieferte immer noch wesentlichste Beiträge für das „Urkundenbuch“, doch nicht mehr unter persönlicher Beteiligung von Reval aus. Die regsten Archivbenutzer nach Bunge waren in der Hauptsache Lehrer, wie Ed. Pabst und C. Russwurm, die mehr oder weniger lokalgeschichtlich interessiert arbeiteten und ihre Arbeiten im „Archiv f. d. Geschichte Liv-, Est- und Kurlands“ veröffentlichten.

Eine weitere „neue Aera“ für die Stadtarchiv beginnt seit der Begründung des „Hansischen Geschichtsvereins“ 1870. Zwei baltische Historiker, Konstantin Hoehlbaum aus Reval und Goswin Frhr. v. d. Ropp aus Kurland, aus Waitz' Goettinger Schule hervorgegangen, gehörten nach Studiengang und Lebensstellung dem hansischen Geschichtskreise an. Durch sie scheint der Mann für geschichtliche Studien im baltischen Gebiet gewonnen worden zu sein, der, gerade damals für Hansegeschichte lebhaft interessiert, später selbst Studienreisen nach Riga und Reval unternommen hat: Dietrich Schäfer. Dazu kam, dass seit 1867 als rechtsgelehrter Syndikus der Stadt Reval Mag. jur. Wilhelm Greiffenhagen tätig war, der ein historisches Interesse durch Vorträge in der Estländischen Literarischen Gesellschaft über Themen der heimischen Geschichte betätigt hatte. Die Beziehungen zwischen diesen Männern gestalteten sich zu persönlichen, als der Hansische Geschichtsverein Forscher für seine Zwecke in die Städte des alten hansischen Bereichs im Auslande entsandte. Dietrich Schäfer fiel diese Aufgabe in erster Linie zu. Im April 1877 trat er die Reise an, die ihn über Berlin und die norddeutschen Hansestädte nach Schweden, Finnland, St. Petersburg, Ende August nach Reval führte. In seinen Erinnerungen¹⁾ berichtet er über

1) D. Schäfer, „Mein Leben“. Berlin und Leipzig 1926.

den Revaler Aufenthalt: „Ich konnte (in Reval) einige Wochen an den überaus reichen Hanseatica des Stadtarchivs arbeiten. Stadthaupt (damals noch Syndikus) Greiffenhagen, Vater des jetzigen Stadtarchivars, und Staatsrat Dehio, Vater meines Universitätsfreundes, (des kürzlich verstorbenen bedeutenden Kunsthistorikers Georg Dehio. D. Verf.) haben mir durch Empfang in ihren Familien die Revaler Zeit unvergesslich gemacht. Es erreichte mich in Reval die Aufforderung, eine in Jena neu begründete Professur für mittelalterliche Geschichte zu übernehmen.“ — Am Abend des 3. September verliess Schäfer Reval, um sein neues Amt anzutreten. — In welchem Zustande er das Archiv Bunes angetroffen hatte, berichtet er an anderer Stelle: „In Reval, wo das Archiv ein blosser Aufbewahrungsraum ohne besondere Aufschrift war, musste ich mir das Material in den verschiedenen Blechtruhen selbst zusammensuchen und konnte es dann mit in meine Wohnung nehmen. Es ist dort später ein Stadtarchiv eingerichtet worden.“ Dass es in erster Linie Schäfers Anregungen gewesen sind, die die Neubegründung des Archivs und damit auch das Entstehen dieser Festschrift veranlasst haben, kann der Verfasser aus eigener Erinnerung bestätigen.

Wie schon erwähnt, hatte der damalige Syndikus Revals Mag. W. Greiffenhagen besonderes Interesse für das Stadtarchiv. Der Gedanke an die Einrichtung des Amtes eines wissenschaftlich gebildeten Archivars beschäftigte ihn in den Jahren nach dem Besuch Schäfers unausgesetzt. Er korrespondierte deswegen eifrig mit dem Herausgeber des Livländischen Urkundenbuches Dr. Hermann Hildebrand und beriet sich mit heimischen Historikern wie E. v. Nottbeck und F. Bienemann sen.

An der Hand der Revaler Archivalien lassen sich die Vorarbeiten zur Neubegründung des Archivs im Einzelnen verfolgen. In das Jahr 1880 fallen die Verhandlungen wegen des **Ausbau**s des **Archivlokals** im **Rathause**. Es wurde ein jetzt noch erhaltener Plan zum Ausbau angefertigt, mit den Inhabern einiger Budenlokale wegen Aufhebung der Mietskontrakte verhandelt; für Bauarbeiten wurden 1733 Rbl. bewilligt. Damals hat das jetzige Archivlokal im Wesentlichen die Gestalt gewonnen, die es heute noch aufweist.

Inzwischen waren die Herren der Stadtverwaltung sich darüber einig geworden, dass es nun an der Zeit war, an die Anstellung eines wissenschaftlich gebildeten Stadtarchivars zu gehen. Der Inspektor der Revaler Kreisschule K. R u s s w u r m, längere Zeit auch am Archiv der Estländischen Ritterschaft tätig gewesen, hatte auch im Revaler Stadtarchiv vorübergehend gearbeitet. Unter seiner Leitung hatte der damals noch junge G o t t f r i e d T ö r n e in der Archivpraxis gearbeitet, Register angefertigt und paläographische Studien getrieben. Im Herbst 1881 wurde Törne die Arbeit der Überführung der verschiedenen Bestände aus dem sog. mittleren Archive gegen eine sehr geringe Vergütung übertragen; er ist dann als Archivar-gehilfe bis 1913 tätig gewesen.

Als wissenschaftlicher Leiter des Archivs wurde Dr. T h e o d o r S c h i e m a n n, damals Oberlehrer der Geschichte in Fellin, in Aussicht genommen, der den Herren der Revaler Stadtverwaltung als archivalischer Arbeiter durch seine Ordnungsarbeit am Mitauer Herzoglichen Archiv bekannt geworden war. Die Korrespondenz zwischen dem Stadthaupt A. Bar. Uexküll bzw. dem Stadtsekretär Beneke und Dr. Schiemann begann im Januar 1883. Nach brieflichen Verhandlungen über Gagen- und Pensionsverhältnisse, erste Anschaffungen für das Archiv, Ferien, Vergütung der Umzugskosten u. a. beantragte am 15. Juni 1883 das Stadtamt die Anstellung Dr. Schiemanns als Stadtarchivar vom 1. Oktober ab mit einer Gage von 2000 Rbl. jährlich (ursprünglich waren 1500 Rbl. angesetzt worden).

Damit trat in den Dienst der Stadt Reval eine Persönlichkeit, die sich späterhin einen weltbekannten Namen gemacht hat. Theodor Schiemann, geb. 5. Juli 1847 in Grobin, hatte in Dorpat (Curonus) und Göttingen Geschichte studiert und an letzterer Hochschule zum Dr. phil. promoviert, hatte sich darauf längere Zeit in Mitau mit Ordnungsarbeiten am dortigen Archiv beschäftigt und war dann Oberlehrer der Geschichte am Gymnasium zu Fellin geworden. Seine Doktorarbeit hatte den baltischen Chronisten Salomon Henning behandelt; die Archivarbeiten in Mitau hatten ihn mit dem archivalischen Stoff der Heimatgeschichte vertraut gemacht. In Reval war es namentlich der Oberlehrer der

Geschichte Fr. Bienemann (sen.), der sich für seine Berufung einsetzte. So trat denn Theodor Schiemann am 1. Oktober 1883 (alten Stils) sein Revaler Amt an — welches Datum wir füglich als Ausgangspunkt einer neuen Aera des Revaler Stadtarchivs, als seinen eigentlichen Neugründungstag bezeichnen können.

Bis in den Sommer 1887, also nur knapp 4 Jahre, hat Schiemann in Reval gewirkt. Aber in dieser kurzen Zeit wurde viel geschafft. G. Törne war als Gehilfe beibehalten worden und erwies sich bei Anfertigung von Registern, soweit es seine immerhin unsystematische Vorbildung zuliess, als brauchbarer Hilfsarbeiter. Es galt zunächst, neue Regale, eine Handbibliothek, allerlei Geräte zu beschaffen, sodann an die Ordnungsarbeiten zu gehen. In jenen Jahren wurden vor allem aus dem in den Blechkästen seit Bunge ruhenden Chaos von Urkunden aller Art die Siegelurkunden — von 1237 an — ausgeschieden und in Papierumschlägen geborgen, die zugleich das Regest enthielten. Dadurch wurden die Arbeiten für das livländische Urkundenbuch wesentlich erleichtert, die in jenen Jahren hauptsächlich von Dr. Hermann Hildebrand in Riga betrieben wurden. Manche Bunge'sche Daten wurden dabei korrigiert; eine wissenschaftliche Korrespondenz entwickelte sich, vor allem nach Riga, Mitau, St. Petersburg und Deutschland. Die charakteristische Handschrift Schiemanns in Registern und Regesten gibt heute noch ein Bild von der umfassenden Tätigkeit des damaligen neuen Stadtarchivars, der im Grunde doch der einzige wissenschaftliche Arbeiter war. Neben den Ordnungsarbeiten musste zunächst die darstellende zurücktreten, wenigstens was die Lokalgeschichte betrifft. Aus den Revaler Jahren stammt, nächst einem Vortrage über die Reformation Altlivlands, eigentlich nur das Büchlein „Revals Beziehungen zu Riga und Russland in den Jahren 1483—1505“, Reval 1885; mehr einem praktischen Zweck diente die „Historische Deduktion über den Gotteskasten“. Dann freilich hatte Sch. frühzeitig mit den Vorarbeiten zu seiner Monographie „Russland, Polen und Livland“ in Onckens Sammelwerk „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen“ begonnen. 1886 erschien der erste Band, der das Frühmittelalter Osteuropas schildert; der

speziell Livland bis zu Ende des 16. Jahrhunderts behandelnde 2. Band im folgenden Jahr. Von dem 1883 zum Stadthaupt gewählten Syndikus der Stadt Mag. W. Greiffenhagen wurde die Arbeit Schiemanns mit reger Teilnahme verfolgt.

In diesen Jahren begann die Russifizierung sich sehr deutlich bemerkbar zu machen. Ihr fiel 1885 das Stadthaupt W. Greiffenhagen zum Opfer, der auf Vorstellung des damaligen Gouverneurs Fürsten Schachowskoi von seinem Amt entfernt wurde, weil er sich der ungesetzlichen Einführung des Russischen als Geschäftssprache im Verkehr der städtischen Behörden widersetzt hatte. Eine Emigration nach Deutschland setzte damals unter den Deutschbalten ein. Auch Schiemann ging angesichts der Verhältnisse mit dem Plan einer Auswanderung um. Im Laufe des Jahres 1887 nahm ihn die Fertigstellung seines Livland-Buches für Oncken sehr in Anspruch; es ist zum festgesetzten Termin wirklich erschienen, trotzdem nebenbei die Übersiedlung nach Deutschland vorbereitet werden musste, die dann im Juni jenes Jahres stattfand.

Die weiteren Lebensschicksale Theodor Schiemanns haben mit seinem ehemaligen Wirkungskreise nichts mehr zu tun. In Berlin wurde er 1888 Lehrer an der Kriegsakademie, im nächsten Jahr Archivar 1. Klasse unter Zuweisung zum Geh. Staatsarchiv. 1902 begründete Schiemann das Seminar für Osteuropäische Geschichte an der Berliner Universität; 1906 wurde eine ausserordentliche Professur für Geschichte Osteuropas für ihn begründet. Nebenher war Sch. als Politiker hervorragend tätig. Noch einmal hat ihn das Geschick nach Reval geführt — im Jahre 1918; damals hat er auch seine Arbeitsstätte, das Rathaus, noch einmal gesehen. Am 26. Januar 1921 ist er in Berlin gestorben.

Nach Schiemanns Fortgang wurde der Posten des Archivars dem emeritierten Oberlehrer der Geschichte am Revaler Gouvernements-Gymnasium Gotthard v. Hansen übertragen. H. war seiner Vorbildung nach für die archivalische Arbeit nicht gerade geeignet: er hatte in erster Linie russische Sprache und Literatur studiert, Kenntnisse in der Heimatgeschichte, den historischen Hilfswissenschaften u. a. hatte er wohl erst in der Praxis erworben. Immerhin setzte er Schiemanns Werk der Ordnungsarbeit,

namentlich die Registrierung der mittelalterlichen Urkunden fort, in späteren Jahren durch Versagen der Sehkraft mehr und mehr behindert. Sein Hauptverdienst, wenn auch ein nicht ganz einwandfreies, war die Herausgabe des ersten gedruckten Archivkatalogs (1896). Man wird heute an dem System dieses Inventars, an der ungenügenden Formulierung der Regesten und manchem anderen Anstoss nehmen, aber doch anerkennen, dass durch den Katalog das Revaler Archiv bekannter wurde als bisher. — Hansen hatte noch als Oberlehrer das heute noch wertvolle, wenn auch veraltete Buch „Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals“ geschrieben. Er wendete dann den mittelalterlichen russischen Urkunden des Archivs seine besondere Aufmerksamkeit zu, die dann im Band XV. der «Русская Историческая Библиотека» von Barssukow veröffentlicht worden sind. — Dagegen blieben die „Blechkästen“, in denen ein grosses Material namentlich an Siegelurkunden chaotisch durcheinander lag, noch uneingeordnet; erst in letzter Zeit ist ihr Inhalt unter die Abteilungen des Archivs eingefügt worden.

Was die Publikationstätigkeit des Archivs zur Zeit Hansens betrifft, so erstreckte sie sich hauptsächlich auf Lieferung des Materials für das Livländische Urkundenbuch. Von diesem war Band 9. 1889 erschienen von H. Hildebrand bearbeitet; das Revaler Stadtarchiv hatte von den 1028 Stücken mehr als die Hälfte, nämlich 598 Nummern beigesteuert. Beim 10. Bande, den schon der Rigaer Stadtarchivar Philipp Schwartz herausgab (1896), war die Zahl der dem Königsberger Staatsarchive entnommenen Stücke grösser als die der aus dem Revaler Stadtarchiv entnommenen (374 gegen 162 Nummern); ebenso in Band 11 (1905), zu dem Königsberg 388, das Revaler Stadtarchiv 75 Nummern beisteuerte. Dagegen ist dann im 12. Bande, den Dr. Aug. v. Bulmerincq 1910 herausgab, das Revaler Archiv mit 267 von 861 Nummern wieder an die erste Stelle getreten, während Königsberg mit 70 Nummern erst an vierter Stelle kam.

Es musste mit einem gewissen Bedauern festgestellt werden, dass die Mitarbeit am Urkundenbuch vom Revaler Stadtarchiv

aus sich auf Materiallieferung mehr oder weniger beschränkte. Gewiss hat auch bis in die letzten Jahre hinein der Revaler Stadtarchivar in Gestalt von Kollationen, Abschriften und anderen Arbeiten einen nicht geringen Anteil an der Arbeit des Urkundenbuches gehabt; zu selbständiger Editionstätigkeit kam er schon deshalb nicht, weil, in Übereinstimmung aller historisch interessierten Kreise, Riga, vor allem der dortigen Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde, die Herausgabe des Urkundenbuches vorbehalten blieb. So wurde das Stadtarchiv schon frühzeitig gezwungen, auf eigene Wege bedacht zu sein, um seine Schätze ans Tageslicht zu fördern. Es ist das, ausser in der Mitarbeit an den „Beiträgen zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“, vor allem in der dritten Abteilung des Bungeschen Archivs geschehen, in der L. Arbusow sen. und E. v. Nottbeck die ältesten Stadtbücher veröffentlichten. Diese Tätigkeit betreibt das Archiv auch jetzt noch in seinen „Publikationen“. — Andere Arbeiten auf Grund des Archivmaterials sind von R. Hausmann und historischen Liebhabern in der „Baltischen Monatsschrift“ und gelegentlich auch den Revaler deutschen Tagesblättern veröffentlicht worden.

G. Hansen ist im Alter von fast 80 Jahren am 28. Oktober 1900 gestorben. Zu seinem Nachfolger wurde von der Revaler Stadtverwaltung der Absolvent der historischen Fakultät der Universität Bonn Otto Greiffenhagen erwählt. Er hatte zunächst in Dorpat unter R. Hausmann, O. Waltz und A. Brückner Geschichte, dann an der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn bei R. Koser, M. Ritter, H. Nissen, W. Wilmanns, B. Litzmann, J. Rein u. a. Geschichte, Germanistik und Geographie studiert, dort im März 1897 sein Staatsexamen in Geschichte, Deutsch, philos. Propädeutik und Geographie bestanden, das zur Anstellung im Lehramt wie an Archiven und Bibliotheken berechtigte. Er arbeitete dann noch bis 1899 als Privatsekretär bei dem bekannten Historiker der Revolutionskriege H. Hüffer-Bonn, kehrte 1899 in die Heimat zurück und erwarb in St. Petersburg an der Universität das Zeugnis eines Gymnasial-Oberlehrers der deutschen Sprache. Nach dem Rücktritt Hansens wurde

er auf seine Bewerbung am 1. März 1900 als Revaler Stadtarchivar angestellt, in welchem Amt er noch jetzt tätig ist.

Es ist dem Schreiber dieser Zeilen natürlich kein Leichtes, über die Tätigkeit des Archives unter seiner Leitung zu berichten. Die grossen Umwälzungen unserer Zeit haben auch in die stille Tätigkeit des Archivs entscheidend eingegriffen.

In den ersten Jahren, etwa bis 1905, konnte das Archiv in der alten Weise arbeiten, nachdem durch Einführung elektrischer Beleuchtung die Arbeitsmöglichkeiten wesentlich erweitert worden waren. Die Mitarbeit am Livländischen Urkundenbuch durch Abschriften und Kollationen wurde fortgesetzt. Kleinere Arbeiten des Stadtarchivars mussten mangels eines eigenen Publikationsorgans des Archivs in der „Baltischen Monatsschrift“ und den „Beiträgen zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“ (Bd. VI und VII) untergebracht werden. Der Etat des Archivs konnte trotz aller Bemühungen nicht über — sage und schreibe — 400 Rbl. hinaus vergrössert werden, von denen 360 der Archivgehilfe Törne als bescheidenes Gehalt bezog, sodass für Kanzlei-Ausgaben nur 40 Rbl. zur Verfügung standen. Das Gehalt des Stadtarchivars belief sich auf 1000 Rbl. im Jahr, also die Hälfte der von Th. Schiemann bezogenen Summe. Unter solchen Umständen konnten kaum Bücher für die Handbibliothek angeschafft werden; selbstverständlich waren auch keine Mittel für Publikationen vorhanden. Dem entsprechend musste der Archivar darauf bedacht sein, die Ordnungsarbeiten weiter fortzuführen, über die er alljährlich seinen Bericht im allgemeinen Rechenschaftsbericht der Stadt erstattete. — Somit war der Stadtarchivar auf Nebenwerb angewiesen — er war 1901—1905, später wieder seit 1912 Lehrer für Deutsch, später auch für Geschichte, am Revaler Gymnasium Nikolai I. und an mehreren Mädchenschulen, war ausserdem schriftstellerisch, auf den Gebieten der Geschichte und der Musik, in den deutschen Zeitungen Revals tätig. — Ein mehrmals unternommener Versuch, aus dem Archive des Revaler Bezirksgerichts wichtige Materialien zur baltischen Geschichte, wie das alte Hapsaler Archiv, ins Revaler Stadtarchiv überzuführen, scheiterte am Bürokratismus der russischen Behörden, ebenso wie die Versuche im Archive der russischen Gouvernementsregierung,

deren Lokal nicht heizbar war, zu arbeiten. Um archivalische Arbeit auch ausserhalb des Stadtarchivs betreiben zu können, fertigte der Archivar zu den Akten des Estländischen Ritterschafts-Archivs im Auftrage des Ritterschafts-Sekretärs Harald Bar. Toll Regesten an. Als Mitglied der Estländischen Literarischen Gesellschaft hat der Archivar dort, auch in der neubegründeten Sektion zur Erhaltung einheimischer Altertümer Vorträge gehalten und in ihren „Beiträgen zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands“ zumteil publiziert. So z. B. (im Verein mit dem Bibliothekar der Gesellschaft Dr. Th. Kirchhofer) eine Arbeit über die in den Revaler Bibliotheken und Archiven vorhandenen Inkunabeln.

Wenn an dieser Stelle eine Betrachtung über die Archivverhältnisse im Allgemeinen im Baltikum speziell wie in Russland, angestellt werden darf, so kann man wohl feststellen, dass die alten baltischen Gouvernements in den Ritterschaftlichen Archiven, wie den Stadtarchiven in Riga und Reval sehr beachtliche Archiv-Institutionen besaßen, während ein staatliches Archivwesen kaum existierte — bis auf die grossen Archive in den beiden Residenzen Moskau und St. Petersburg. Es lag also das Verhältnis vor, dass bei uns die ständischen Archive die eigentlichen Träger des Archivwesens waren und nicht die staatlichen — ein weiterer Beweis für die Wesens-Ungleichheit in der organisch-historischen Entwicklung Russlands einer- und seiner baltischen Gebiete andererseits. Freilich ist zu jeder Zeit ins Gewicht gefallen, dass gerade die ständischen Archive mit sehr beschränkten materiellen Mitteln rechnen mussten. Es ist gewiss bezeichnend, dass schon Th. Schiemann gelegentlich an Veräusserung oder Austausch der im Archiv befindlichen Inkunabeln gedacht hat, um wertvolle Erwerbungen machen zu können — von welchem Plane er dann doch, glücklicherweise, absah. So ist denn auch heute noch das Archiv im Besitz der geschlossenen Bibliothek des Revaler Dominikanerklosters, die bei der Vertreibung der Mönche 1525 vom Revaler Rat konfisziert wurde, sowie einiger kleinen Sammlungen, die als dauernde Ausstellung einen Anziehungspunkt für Archivbesucher, namentlich auch aus dem Auslande, bilden.

Neuerdings ist der Stadtarchivar im Nebenamt auch Direktor des kleinen städtischen Museums, das vor allem die schönen flandrischen Gobelins von 1547, die vergoldeten „Schosskannen“ von 1639, weitere Silberpokale, zwei sehr wertvolle Broschen (orientalischen Ursprungs?), „Regiments“-Stäbe, die Schlüssel der Stadt u. a. umfasst.

Bei den beiden baltischen Historikertagen — Riga 1908 und Reval 1912 — war das Archiv in Person des Archivars vertreten. Auf der letzteren Tagung hielt der Stadtarchivar einen Vortrag über das Revaler Stadtarchiv, der auch in den Arbeiten des 2. baltischen Historikertages (Reval 1932) abgedruckt ist.

Die mit dem Weltkriege in Verbindung stehenden Ereignisse haben auch in das Leben des Archivs in einschneidender Weise eingegriffen. Nach dem Angriff deutscher Kriegsschiffe auf die Rigaer Bucht im Juli 1915 wurde von der Archäologischen Gesellschaft in Moskau auf Anregung der Gräfin Uwarow an den damaligen Estländischen Gouverneur Generalmajor J. W. Korostowez die Anfrage gerichtet, ob es nicht wünschenswert sei, die Schätze des Revaler Archivs nach Moskau zu „evakuieren“. Der Gouverneur entschied nach Beratung mit dem damaligen Stadthaupt J. J. Poska — gegen das Votum des Stadtarchivars, der das Archivgebäude im Rathause mit seinen dicken Mauern und seinen Gewölben als auch gegen etwaige Fliiegerangriffe gesichert ansah —, dass das Angebot der Gräfin Uwarow, das Revaler Archiv im Historischen Museum des Kaisers Alexander III. unterzubringen, anzunehmen sei. Demzufolge wurden die Archivalien in 87 grossen Kisten verpackt, die ziemlich genau einen Güterwaggon ausfüllten, und der Stadtarchivar begab sich Ende August selbst nach Moskau, wo er nach etwa 14-tägigem Warten das Archiv in Empfang nehmen und an der Längswand eines sehr geräumigen Saales im — übrigens sehr schön und modern eingerichteten — Historischen Museum Alexanders III. aufstellen konnte. Die einzelnen Kisten waren mit den Plomben der Revaler Speditionsfirma versehen. Die Verwaltung des Museums übernahm das Archiv zur Aufbewahrung nur unter 2 Bedingungen: 1) die einzelnen Kisten müssten während der Deponierung im Museum plombiert bleiben und 2) falls die russischen Truppen

gezwungen sein würden, Moskau aufzugeben(!), übernehme die Museumsverwaltung keine weitere Garantie für das Revaler Archiv. Anfang September kehrte der Archivar nach Reval zurück.

Es begann nun die Zeit des babylonischen Exils in Moskau für das Archiv. Ganze 5 Jahre hat es dort verbracht. Der Stadtarchivar und sein damaliger Gehilfe J. Tiedemann — der anstelle des geistig erkrankten G. Törne († 1918) getreten war — wurden provisorisch in der städtischen Kanzlei mit Büroarbeiten beschäftigt. Indessen sind damals gerade Arbeiten im Druck erschienen, deren Materialien das Archiv geliefert hatte. Im Auftrage des Direktors der Nordischen Zellstoffwerke E. Fahle schrieb der Archivar auf Grund von kurz vor der Wegschickung des Archivs gesammeltem Material eine Geschichte der „Wasserindustrie“ am Oberen See, wo an demselben Ort mittelalterliche Mühlen, später eine Papiermühle, weiterhin eine Zuckerfabrik und endlich die Zellulosefabrik gestanden haben. (Die Arbeit ist als historische Einleitung [„Aus alter Zeit“] in dem Buche „Die Baltische Papierindustrie“, Brandenburg a. Havel 1922, S. 13—40, später nochmals in den „Beiträgen zur Kunde Estlands“ gedruckt worden). 1917 erschien dann die Arbeit von Dr. med. A. Spindler „Geschichte der Krankenhäuser Revals“ (1917, wegen des Verbots der deutschen Sprache russisch — „Istorija bolniz gor. Revelja“ — geschrieben). Ende August 1917 suchte der Stadtarchivar beim Revaler Stadtamt um die Genehmigung nach, im Stockholmer Reichsarchiv die reichhaltigen Livonica bearbeiten zu dürfen. Die Genehmigung wurde erteilt und der Archivar wurde auf 3 Monate zu wissenschaftlichen Studien nach Schweden abkommandiert. Im September 1917 begab er sich über „Petrograd“, Torneå und Haparanta nach Stockholm. Hier begann er im Reichsarchiv Abschriften aus den Reduktionsprotokollen die Stadt Reval betreffend anzufertigen. Als indessen die 3 Monate verstrichen waren, erwies sich die Rückreise als vorläufig unmöglich. Die Bahnen in Finnland waren infolge des finnländischen Bürgerkrieges unpassierbar, ebenso gab es keinen Schiffsverkehr auf der Ostsee, da seit dem Herbst 1917 die deutschen Truppentransporte nach Oesel begonnen hatten. So war der

Archivar gezwungen, ganze 9 Monate in Stockholm zu verbringen, abgeschnitten von allen Hilfsquellen (die ihm ausgehändigte Summe von 3000 Rbl., auf einer Petrograder Bank deponiert, wurde später nationalisiert!), darauf angewiesen, sich seinen Lebensunterhalt durch schriftstellerische Arbeit und Privatstunden zu erwerben. Die Rückreise nach Estland wurde durch das deutsche A. O. K. erst im M a i 1918 erteilt. über Trelleborg—Sassnitz—Berlin—Litauen traf der Archivar Anfang Juni in Reval ein — mitten in das Getriebe der O k k u p a t i o n s z e i t hinein. Seine Stellung als Stadtarchivar war ihm reserviert worden. Der Stadthauptmann Schmidt plante damals, sich vom Stadtarchivar einen Kursus in der Geschichte Revals und Estlands erteilen zu lassen. Der Plan scheiterte: im Einvernehmen mit anderen Instanzen, vor allem dem damaligen Verwalter des Ritterchaftsarchivs Paul Bar. Ungern-Sternberg musste an eine Neuordnung des gesamten, auch des staatlichen Archivwesens gedacht werden, worüber viel zu verhandeln war. In den Sommertagen des Jahres 1918 galt es sodann, manche hohe Gäste, die Reval passierten, zu empfangen und ihnen die Stadt und deren Sehenswürdigkeiten zu zeigen, so z. B. Prinz Friedrich Karl v. Hessen, Fürst zu Salm-Horstmar u. a. — Im August weilte die deutsche Botschaft aus Moskau einige Tage in Reval. Durch Major v. Henning wurde dem Archivar angeboten, das Stadtarchiv aus Moskau mit dem Gepäck der Botschaft nach Reval befördern zu lassen. Leider glaubte Stadthauptmann Schmidt die Verantwortung für eine solche Massnahme den militärischen Behörden überlassen zu müssen, und der Plan musste aufgegeben werden — sehr bedauerlicher Weise, denn das Archiv wäre andernfalls fast 2 Jahre früher nach Reval zurückgekehrt, als es dann tatsächlich geschehen ist.

In der ersten Zeit der Selbständigkeit des estnischen Staates galt es für den Archivar, in Abwesenheit des Archivs sich mit zufälliger Arbeit zu beschäftigen; er war 1918/19 auch im Selbstschutz tätig. 1919 wude das Jubiläum des 700-jährigen Bestehens der Stadt Reval festlich begangen. In diesem Anlass hatte die Estländische Literarische Gesellschaft im Museum eine kleine historische Ausstellung veranstaltet, der Archivar hielt am Jubi-

läumstage, 15./27. Juni, im Saal des Museums einen Vortrag über „Revals skandinavische Beziehungen“, der auch im Druck erschienen ist. Nach Abschluss des Dorpater Friedens vom 2. Februar 1920, in dem u. a. die Rückgabe der Archive ausbedungen worden war, wurde vom Stadtamt der Plan erwogen, den Archivar nach Leningrad zu entsenden, um dann je nach Lage der Dinge den Rücktransport des Archivs selbst zu betreiben. Indessen erwies sich diese Reise, die unter allen Umständen mit grossen Schwierigkeiten verbunden gewesen wäre, schliesslich doch als nicht notwendig. Im Auftrage der estnischen Regierung war 1920 der Professor des Staatsrechts N. M a i m nach der Räteunion entsandt worden, um die dorthin während des Krieges evakuierten Schätze estländischer Bibliotheken und Archive zurückzubringen. Die 87 Kisten mit den Revaler Archivmaterialien wurden ihm in Moskau anstandslos ausgehändigt und am 5. Juni nach Reval abgefertigt, wo sie wenige Tage darauf ankamen.

In einigen Wochen konnten die zurückgebrachten Archivalien wieder im Archiv aufgestellt werden. Der Stadtarchivar stellte dabei zunächst fest, dass die Archivstücke in bestem Zustande wieder angelangt waren, dann aber, dass nun eine Neuausgabe des Archivkatalogs in Angriff genommen werden musste. Gleichzeitig wurde die Frage der Neubesetzung des Postens eines Archivergehilfen akut, da nach dem Kriege der Archivergehilfe J. Tiedemann seinen Posten definitiv verlassen hatte. Vor der städtischen Bildungskommission vertrat der Archivar den Standpunkt, dass ein Gehilfe wieder angestellt werden müsste, wenn die Schätze des Archivs fernerhin erschlossen werden sollten; grundsätzlich erklärte sich die Kommission damit einverstanden. Mittlerweile war das Stadtarchiv als städtische Behörde dem städtischen Bildungsamt (Haridusosakond) eingeordnet worden, im Etat wurden neben den Gehältern für den Archivar und seinen Gehilfen auch sächliche Ausgaben, für Kanzleibedarf, Inventar und auch für Druckkosten vorgesehen. Auch Schreibmaschine und Telephon konnten später angeschafft werden. Die Beamtenstellen des Archivs wurden fortan, wie die städtischen Ämter überhaupt, auf dem Wege der Bewerbung auf öffentliche Bekanntmachung hin besetzt. Zu Anfang 1924 hatte

für einige Monate den Gehilfenposten Baroness Elisabeth v. Rosen, die Verfasserin der „Revaler Theatergeschichte“, inne. Unter ihrer Beihilfe wurde die Neubearbeitung des Archivkatalogs in Angriff genommen, die in drei Abteilungen 1924—26 erschienen fertig vorlag: 1. Codices und Bücher, 2. Akten, 3. Urkunden-Regesten und Register.

Inzwischen war vom 1. Juni 1924 ab Dr. Paul Johansen auf Vorschlag des Stadtarchivars als Archivergehilfe angestellt worden. Dr. J. hatte schon 1923 am Stadtarchiv gearbeitet und dabei das Glück gehabt, das älteste estnische Schriftdenkmal, die sog. „Goldenbeckschen Gebete“, im Wackenbuch eines Pfarrers in Goldenbeck (um 1530) zu entdecken. Dr. Johansen nahm sofort an der Arbeit am neuen Katalog tätigen Anteil, sein Werk sind vor allem die Regesten der ältesten Urkunden (bis 1375), die manche Irrtümer des alten Kataloges beseitigten. Es erwies sich, dass der neue Assistent sehr bald sich mit der Archivarbeit vertraut machte, wozu seine wissenschaftliche Vorbildung ihn durchaus befähigte. Damit war die Umstellung des Stadtarchivs auf die neue Basis im wesentlichen geschehen. Während die Einrichtung des staatlichen Zentralarchivs in Dorpat auf lange Jahre hinaus die Arbeitskräfte dieses Archivs für Neuordnung und Sammlung der Archivalien in Anspruch nahm, ohne dass an Publikationstätigkeit zu denken war, konnte das Revaler Stadtarchiv jetzt eine neue Reihe von „Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv“ herausgeben. Um die Kontinuität zu wahren, trug das erste Heft der Publikationen noch den Untertitel „IV. Folge“, speziell um anzudeuten, dass hier eine Fortsetzung der „Revaler Stadtbücher“ von L. Arbusow sen., E. v. Nottbeck und G. Hansen vorlag. Das Heft, 1923 von der Estländischen Druckerei A. G. gedruckt, enthielt die von cand. hist. P. Johansen herausgegebenen „Estnischen Gebete aus Goldenbeck“. Als 2. Publikation folgte 1925 „Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis-Siechenhauses 1435—1507“, gleichfalls von Dr. P. Johansen herausgegeben, das interessantes Material zur Wirtschaftsgeschichte der Stadtgüter brachte. — 1926 lag der neue Archivkatalog, vom Stadtarchivar und

seinem Gehilfen bearbeitet, fertig vor; er wurde in den „Hansischen Geschichtsblättern“ (Bd. 32, 1927) von Prof. Dr. Fr. Rörig-Kiel in sehr anerkennenden Worten besprochen. Weiterhin folgten die Publikationen: Nr. 3 (1927): „Die ältesten Kämmereibücher der Stadt Reval 1363—1374, von O. Greiffenhagen. Der Herausgeber hatte schon vor dem Kriege das Kämmereibuch von 1432—63 für den Druck bearbeitet; die Stadtverwaltung hatte es aber nicht für möglich befunden, die Druckkosten zu bewilligen; so machte der Archivar jetzt mit dem weniger umfangreichen ältesten Kämmereibuch einen Anfang. — Nr. 4 (1929) enthielt „Revaler Geleitsbruchstücke 1365—1458“ hrsg. von P. Johansen. — Als Nr. 5 erschien „Das Revaler Pergament-Rentenbuch 1382—1518“, hrsg. v. Artur Plaesterer, Oberlehrer der deutschen Sprache in Reval, der als ständiger Archivgast sich mit der Bau- und Finanzgeschichte Revals eingehend beschäftigt hatte. Das Buch stellt mit XXIV + 482 S. die bisher umfangreichste Archivpublikation dar. — Mit Nr. 6 beginnt die Serie der Bürgerbücher, deren ältestes — 1409—1624 — vom Stadtarchivar O. Greiffenhagen 1931 fertiggestellt, aus technischen Gründen erst 1932 im Druck erscheinen konnte. Ihm hat sich als Nr. 7 das zweitälteste Bürgerbuch, 1624—1690, nebst Fortsetzung (aus dem 3. Bürgerbuch) bis 1710 angeschlossen, hrsg. 1933 v. Bezirksrichter G. Adelheim, bekannt geworden als Kenner der Revaler alten Familien. Das dritte Bürgerbuch soll im nächsten Jahre diese Serie beschliessen, während auf das laufende Jahr die vorliegende kleine Archivgeschichte entfällt.

Tallinna Linnaarhiivi väljaanded.

Veröffentlichungen des Revaler Stadtarchivs.

Es werden hier nur die vom Archiv selbst herausgegebenen Schriften erwähnt, nicht die überaus zahlreichen Arbeiten, die sich auf das Revaler Archivmaterial stützen.

1. Katalog des Revaler Stadtarchivs. Herausgegeben vom Stadtarchivar Gotthard v. Hansen. Reval 1896.

2. Дръ А. Шпиндлеръ. Исторія больницъ гор. Ревеля. Издание Ревельскаго Городскаго Архива. Ревель 1917.
3. G. Hansen'i Tallinna linna arhiivi kataloog. Katalog des Revaler Stadtarchivs. Von Stadtarchivar G. Hansen †. Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage, herausgegeben von Stadtarchivar O. Greiffenhagen. I. Abteilung: Codices und Bücher. Tallinn — Reval 1924.
4. Desgl. II. jagu: aktid. II. Abteilung: Akten. Tallinn — Reval 1925.
5. Desgl. III. jagu: ürikute registid ja registrid. III. Abteilung: Urkunden-Regesten u. Register. Tallinn — Reval 1926.
6. Tallinna linna arhiivi väljaanded. IV. järg. 1. Eestikeelsed palved Kullamaalt. Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv. IV. Folge. 1. Estnische Gebete aus Goldenbeck (Die ältesten estnischen Schriftdenkmäler). Herausgegeben von cand. hist. Paul Johansen. Tallinn — Reval 1923.
7. Desgl. 2. Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat. 2. Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis-Siechenhauses 1435—1507. Herausgegeben von Dr. phil. Paul Johansen, Archivassistent. Tallinn — Reval 1925.
8. Desgl. 3. Tallinna vanimad linna arveraamatud. 3. Die ältesten Kämmererbücher der Stadt Reval 1363—1374. Herausgegeben von O. Greiffenhagen, Stadtarchivar. Tallinn — Reval 1927.
9. Tallinna linna arhiivi väljaanded. Nr. 4. Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv. Nr. 4. Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest. Revaler Geleitsbuch-Bruchstücke. 1365—1458. Herausgegeben von P. Johansen. Tallinn — Reval 1929.
10. Desgl. Nr. 5. Tallinna pärgamentne rendiseraamat. Das Revaler Pergament Rentenbuch. 1382—1518. Herausgegeben von Artur Plaesterer. Tallinn — Reval 1930.
11. Desgl. Nr. 6. Tallinna kodanikkuderaamat 1409—1624. Das Revaler Bürgerbuch 1409—1624. Herausgegeben von Otto Greiffenhagen. Reval — Tallinn 1932.
12. Desgl. Nr. 7. Tallinna kodanikkuderaamat 1624—1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni. Das Revaler Bürgerbuch 1624—1690 nebst Fortsetzung bis 1710. Herausgegeben von Georg Adelheim. Tallinn — Reval 1933.

Benutzung des Revaler Stadtarchivs 1924—1932.

WISSENSCHAFTLICHE FORSCHER UND AUSKUNFTSUCHENDE

Jahre	N a c h L ä n d e r n										Nach der Arbeitsdauer											
	Estland	Dänemark	Deutschland	England	Finnland	Holland	Lettland	Litauen	Norwegen	Oesterreich	Polen	Rumänien	Russland	Schweden	Schweiz	Ungarn	U.S.A.	Zusammen	Ständig Arbeitende	Über 1 Monat	Einige Tage	1 Tag
1932	271	—	4	—	1	—	4	—	—	1	—	1	5	5	—	1	1	291	5	8	109	169
1931	154	2	5	—	3	—	2	—	—	—	—	—	8	7	—	—	—	174	5	6	57	106
1930	91	—	4	—	4	—	5	1	—	1	—	—	7	5	—	—	2	115	4	4	34	73
1929	54	—	7	—	2	—	5	—	—	—	—	—	5	2	—	—	—	73	4	4	25	40
1928	57	1	5	—	3	1	2	—	1	—	1	—	5	2	—	—	—	78	4	5	30	39
1927	57	1	4	—	3	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	69	4	1	22	42
1926	48	—	1	—	2	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	53	4	2	25	22
1925	41	—	3	—	1	—	1	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	50	4	3	23	20
1924	18	—	3	1	2	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	27	3	3	8	13

BESUCHER DER PERMANENTEN ARCHIV-AUSSTELLUNG NACH LÄNDERN

Jahre	BESUCHER DER PERMANENTEN ARCHIV-AUSSTELLUNG NACH LÄNDERN																Gesamtsumme der Forscher und Gäste										
	Estland	Argentinien	Australien	Brasilien	Dänemark	Deutschland	England	Finnland	Frankreich	Holland	Indien	Irland	Italien	Japan	Lettland	Litauen		Norwegen	Oesterreich	Polen	Rumänien	Russland	Schweden	Tschechoslowakei	Ungarn	U.S.A.	Zusammen
1932	279	—	—	—	8	60	24	10	—	—	—	—	—	1	4	—	—	1	1	—	2	12	—	1	6	409	700
1931	238	—	—	—	6	18	23	9	1	—	—	1	—	—	32	—	—	—	—	—	16	—	—	1	4	349	523
1930	412	—	—	—	4	31	26	14	1	2	—	—	—	—	20	—	—	—	6	—	6	2	—	3	15	543	658
1929	292	—	2	—	3	27	14	15	1	—	—	2	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57	441 ¹⁾	514 + 1982
1928	311	—	—	—	3	30	1	15	—	—	—	—	—	12	3	—	1	1	5	—	2	—	—	2	6	445	523
1927	197	—	—	—	3	82	5	47	—	—	—	—	—	35	—	—	3	3	70	1	—	—	—	21	7	496	565
1926	182	—	—	—	18	63	2	50	—	2	—	—	—	28	—	—	1	1	—	—	8	—	—	20	3	379	432
1925	283	3	—	—	17	47	5	15	1	—	—	—	—	53	3	—	3	1	1	—	14	1	—	16	3	468	518

¹⁾ Ausserdem besuchten 1982 Personen die „Ausstellung schwedischer Königsbriefe“ vom 26.—29. Juni 1929. Vgl. Tallinna linna statistiline aastaraamat 1933, S. 100.

Die Entstehung und bisherige Tätigkeit der neuen Abteilung des Revaler Stadtarchivs.

Von mag. R. Kenkman.

Die neue Abteilung des Revaler Stadtarchivs enthält, wie schon der Name anzeigt, hauptsächlich neuere Archivalien und ist natürlich wesentlich später ins Leben gerufen worden, als das alte Archiv im Rathaus. Bevor wir jedoch näher an ihre Entstehungsgeschichte und Tätigkeit herantreten, wollen wir zunächst das wechselvolle Schicksal der neuen Archivmaterialien vor ihrer Einverleibung ins Stadtarchiv kurz verfolgen.

In der neuen Abteilung bilden noch eben die Archive des ehemaligen Magistrats und seiner Institutionen den Kernpunkt und wichtigsten Teil. Zu Anfang der Ordnungsarbeiten im Jahre 1843 begann F. G. v. Bunge zunächst nur mit der Sichtung des sog. „alten Ratsarchivs“; damals zerfiel das Magistratsarchiv in drei Teile, den praktischen Anforderungen und den Räumlichkeiten des Rathauses entsprechend: 1) das alte oder sog. „tote“ Archiv, das zu Bunges Zeiten vom 13. bis in die Mitte des 17. Jahrhunderts¹⁾, 1889, bei Auflösung des Magistrats, aber schon bis 1799 reichte²⁾; 2) das mittlere Archiv, das zu Bunges Zeiten um die Mitte des 17. Jahrhunderts einsetzte, 1889 aber nur die Jahre 1800—1869 enthielt und 3) das laufende Archiv oder die Registratur mit dem Material der letzten Zeit.

¹⁾ Betreffs der Anmerkungen vgl. den estnischen Text. RSTA = Revaler Stadtarchiv.

Das alte Archiv befand sich dort, wo es noch eben ist, nämlich im Rathause, in den gewölbten Räumen des unteren Stocks. Für das mittlere Archiv war über der Ratskanzlei ein besonderer Raum hergerichtet worden, wohl derselbe, in dem sich gegenwärtig das laufende Archiv der Stadtverwaltung befindet. Die Registratur des Magistrats hingegen war in einem Zimmer der Kanzlei untergebracht.

Die russische Gerichtsreform von 1889, durch welche der Magistrat endgültig aufgehoben wurde, versetzte der Ordnung des mittleren und laufenden Ratsarchivs einen verhängnisvollen Schlag, dessen Folgen auch die aller sorgfältigsten Sammlungs- und Ordnungsarbeiten nicht wieder gutmachen können. Am 2. Februar 1890 erschien der estländische Gouverneur, Fürst S. W. Schachowskoi, mit dem Vorsitzenden des Revaler Bezirksgerichts W. J. Fuchs und einigen Beamten im Rathause und übernahm auf Grund des Paragraphen 111 der Verordnung³⁾ über die Einführung der neuen Gerichtsreform das gesamte Archiv des ehem. Magistrats⁴⁾. Nur der älteste, rein historische Teil wurde der Stadtverwaltung und dem Stadtarchivar G. v. Hansen belassen, auch dieses nur auf dringende Bitte des letzteren und des Stadthaupts W. Baron Maydell und auf ihre persönliche Verantwortung hin. Sie mussten sich unterschriftlich verpflichten, das Archiv in vollem Umfange aufzubewahren und niemandem ohne schriftliche Erlaubnis des Gouverneurs und des Vorsitzenden des Bezirksgerichts Dokumente auszuliefern. Das mittlere und das laufende Archiv des Magistrats wurden aber an Ort und Stelle versiegelt und, das eine der estländ. Gouvernementsregierung, das andere dem Bezirksgericht, zur Aufbewahrung übergeben.⁵⁾

Nach der Übernahme gingen die jüngeren Archivalien des Magistratsarchivs 1800—1890 einem ungewissen Schicksale entgegen. Bald begann ihre lange und verworrene Rundreise, von der sie an ihren richtigen Platz — in die gegenwärtige neue Abteilung des Stadtarchivs — nur teilweise, vielfach recht mitgenommen und völlig durcheinandergeworfen zurückkehrten.

Zuerst wurden die allerjüngsten Teile des Magistratsarchivs, von 1869 ab, ins Bezirksgericht übergeführt und dort umgeordnet. Jedoch schon 1892 übergab dasselbe die Materialien rein admini-

strativen Charakters der Gouvernementsregierung; bald erwies sich jedoch, dass diese dennoch mehr vom Bezirksgericht benötigt wurden, worauf sie wieder an die alte Stelle zurückwanderten. Hierher gelangten im Frühjahr und Sommer 1896 auch die übriggebliebenen Teile des Magistratsarchivs aus dem Rathause. So waren die wichtigsten neueren Ratsakten und Bücher im Bezirksgericht vereinigt, von denen hier besonders die Magistratsprotokolle (publica, privata, missiva) 1800—1889, die Nachlass- und Konkursachen 1700—1880, die Protokolle des mündlichen und Niedergerichts 1800—1880, die Kriminalsachen des Niedergerichts 1800—1873 usw. genannt seien⁶).

Wieviele der Magistratssachen damals dauernd im Gouvernementsarchiv verblieben, gelang im vorliegenden Falle nicht festzustellen. Ebenso wird es vielleicht erst in Zukunft möglich sein, einen Überblick darüber zu gewinnen, was alles vom Bezirksgericht als Makulatur verkauft oder anderweitig vernichtet wurde. Dass dergleichen auch vorkam, darüber belehren uns — leider nur in sehr allgemein gehaltenen Sätzen — die Jahresberichte des Bezirksgerichts⁷). Zu diesen, unser Archivwesen zerstörenden Bestrebungen der russischen Gewalten gesellte sich noch der Versand von gerichtlichen Archivalien an das Zentralarchiv des Justizministeriums in Moskau⁸). Einige dieser Dokumente gelangten sogar ins historische Archiv der Stadt Twer, wie 1903 geklagt wird⁹).

Die angeführten Tatsachen genügen, um zu zeigen, wie gross die Gefahr der Vernichtung und Zerstreuung für das 1889 auf Grund der Gerichtsform übernommene neuere Archivmaterial des Revaler Magistrats war. Neben planmässiger Vernichtung drohte in ersten Linie ihrem älteren, wertvolleren Teile der völlige Untergang. Er wurde in der täglichen gerichtlichen und administrativen Geschäftsführung nicht benötigt und daher zumeist in den Kellerräumen aufbewahrt, wo er dem schlimmsten Feinde aller Archive, der Nässe, preisgegeben war. Die Spuren davon sind noch eben an vielen Akten und Büchern der neuen Abteilung sichtbar, besonders haben die um 1710 einsetzenden „Supplicata“ gelitten.

Unter den Folgen der Justizreform von 1889 hatte von den Ostseeprovinzen am meisten und schmerzlichsten gerade Estlands Archivwesen zu leiden¹⁰⁾. In Livland und Kurland wurden die übernommenen Archivalien zu Anfang unseres Jahrhunderts meist ihren Eigentümern oder deren Rechtsnachfolgern zurückgegeben, dank dem energischen Eingreifen und steten Mahnen einzelner Archivare und örtlicher Geschichtsvereine. In Estland jedoch behielt der völlig anormale Zustand in Bezug auf die übernommenen Magistratsarchive seine Gültigkeit im Wesentlichen bis zum Ausgang der russischen Periode. Erst vor wenigen Jahren ergab sich für die Stadt Reval die Möglichkeit, diese Archivalien zurückzuerhalten, wovon weiter unten die Rede sein wird. Hier sei nur soviel gesagt, dass der Revaler Stadtarchivar auch zu russischer Zeit Versuche in dieser Richtung unternommen hat, die aber beim Widerstande der russischen Behörden keinen Erfolg zeitigten¹¹⁾.

Auch die gemeinsame Aktion des Stadtarchivars, der Stadtverwaltung und der Landmesserabteilung 1912 vermochte nicht, die Frage über den toten Punkt hinauszubringen. Die 1910 begründete städtische Landmesserabteilung hatte sich zur Aufgabe gemacht, zur Ausarbeitung eines Planierungsprojekts und eines Grundinventars alle Reval betreffenden alten und neuen Pläne und Karten, bei sich zu konzentrieren. Die Arbeit wurde mit grosser Energie begonnen, vom historischen Stadtarchive eine 139 Nummern zählende Kartensammlung übernommen und auf Rat des Stadtarchivars dem Gouverneur eine Bittschrift der Stadt überreicht, in welcher um Rückgabe der 1889 enteigneten Karten und Pläne nachgesucht wurde. Die Bittschrift blieb unberücksichtigt¹²⁾.

Auch ein zweiter Plan, der im Zusammenhang mit den Vorbereitungen zum 700-jährigen Jubiläum der Stadt auftauchte, und hauptsächlich die Pläne und Karten betraf, blieb ohne praktische Erfolge. Schon im Frühling 1914 begann man sich zur Feier zu rüsten und ausser anderen Vorschlägen wurde im November 1916 derjenige Architekt Habermanns über die Gründung eines „Historischen Archivs für Pläne, Zeichnungen und Bilder“ von der Stadtverordnetenversammlung einstimmig gutgeheissen¹³⁾. Die

Aufgaben der neu ins Leben zu rufenden Institution hätten sich zweifellos in vielen Punkten mit denjenigen der gegenwärtigen neuen Abteilung des Stadtarchivs gedeckt. Allein der Weltkrieg und die bald folgende Revolution liessen diesen Plan nicht zur Ausführung kommen.

So hatte der Ausgang der russischen Herrschaft keine Lösung der Frage nach Rückgabe des Magistratsarchivs an den richtigen Eigentümer, die Stadt Reval, gebracht. Ebenso offen blieb die Frage der Konzentrierung der verstreuten Archivalien in den städtlichen Behörden, ihre praktische Auswertung und ihre Zugänglichmachung für die wissenschaftliche Forschung. Diese Aufgaben fielen der nun folgenden Zeit estnischer Selbständigkeit zu.

Die weitere Entwicklung, welche schliesslich zur Gründung der neuen Abteilung des RSTA führte, ging anfangs auf zwei von einander unabhängigen Wegen. Den einen beschritt das nach dem Freiheitskriege aus Moskau reevakuierte historische Stadtarchiv, den anderen aber die städtischen Behörden, in erster Linie die Finanzabteilung. Beide Institutionen litten unter drückendstem Raummangel. Das damalige Stadtarchiv, in den jahrhundertealten Gewölben im Untergeschoss des Rathauses eingeeengt, konnte nicht einmal diejenigen Archivalien aufnehmen, die ihm durch gesetzliche Bestimmungen oder anderweitig zufließen. Auf Grund des Gesetzes über Aufhebung der Stände¹⁴⁾ vom 9. Juni 1920 hätte die Stadt Reval das örtliche Archiv der Steuerverwaltung bekommen sollen, wohin ausser anderen wertvollen genealogischen Quellen auch die sogenannten Revisionslisten gehörten. Hauptsächlich wegen Raummangel musste das Stadtarchiv vorläufig ihre Annahme verweigern und dadurch gelangte der grösste Teil des Steuerverwaltungsarchivs mit allen Revisionslisten nach einigen Irrwegen in das staatliche Zentralarchiv zu Dorpat. Später musste sich die neue Abteilung des RSTA mit den lückenhaften Dubletten der Revisionslisten und einigen Trümmern des Steuerverwaltungsarchivs begnügen.

Fast dasselbe wiederholte sich mit den Archiven der ehem. Gilden, die nach Aufhebung der Stände dem Arbeits- und Fürsorgeministerium überwiesen wurden¹⁵⁾. Erst nach mehrfachem

Angebot ergab sich für das RSTA endlich die Möglichkeit, diese Archive in der neuen Abteilung aufzunehmen. Sogar für die zur russischen Zeit übernommenen jüngeren Magistratsakten, um die vorher und später so viel gekämpft werden musste, war im Rathaus nicht genügend Raum. Wahrscheinlich wäre es damals (1922/23) möglich gewesen, alles Material zurückzuerhalten, wie das bezüglich der ältern Zeit (ca. 1800—1830) geschah.

Die städtische Finanzabteilung befand sich zu Anfang der estnischen Zeit in Bezug auf Räumlichkeiten für Archivalien in derselben Lage. Eine Reihe von Institutionen der Kriegszeit wurde liquidiert, so die städtische Ernährungsverwaltung, die Versorgungsabteilung, die Milchgeschäfte, die Brotfabrik, die Brennstoffabteilung, das Wohnungsvermittlungsbüro usw. Alle hatten sie viel Archivmaterial hinterlassen, allerhand Geschäftsbücher, viel Schriftwechsel und dergl. Es wurde zur Gewohnheit, die Archive der liquidierten Institutionen der Finanzabteilung zuzuweisen, da öfters noch Geldforderungen der Stadt gegenüber erhoben wurden, die der Tätigkeit dieser ehem. Behörden entsprangen.

Der Finanzabteilung fehlten aber geeignete Räume für das eigene Archiv, ganz zu schweigen von solchen für die liquidierten Institutionen. Das offene Herumliegen der Archivalien, besonders der neueren Kassenscheine, hatte sogar einige Veruntreuungen ermöglicht. Das gab der Finanzabteilung die Veranlassung, Schritte zur Beseitigung des Übelstandes zu ergreifen¹⁶⁾.

Nachdem sich Stadtbuchhalter R. Schmidt mit den Aufbewahrungsverhältnissen für Archivalien in den städtischen Behörden vertraut gemacht hatte, machte er am 4. Dez. 1922 an den Leiter der Finanzabteilung eine Eingabe¹⁷⁾, in der er darauf hinwies, dass die geplante Einrichtung eines Archivs nur für die Finanzabteilung bei weitem nicht genüge und machte den Vorschlag „ein grösseres Archiv, sei es bei der Stadtverwaltung oder bei der Finanzabteilung, zur Aufbewahrung der Kassendokumente aller städtischen Behörden einzurichten“.

Der Vorschlag fand bei den entsprechenden Instanzen allgemeine Zustimmung. Nur verursachte die Auffindung passender Räume unüberwindliche Schwierigkeiten. Der Boden des Hauses

Mundtenstr. 2, wo die Finanzabteilung untergebracht ist, war schon vermietet und erwies sich als ungeeignet, obwohl man anfangs ein Projekt zum Ausbau als Archiv ausgearbeitet hatte. Stadtrat Saat machte auf der Eingabe den Vermerk: „als allgemeines Archiv könnte der Boden des Rathauses verwandt werden, indem ein Teil desselben durch Bretterwände abgetrennt wird“. Wahrscheinlich entstand dieser Gedanke aus dem Präzedenzfall, dass man in der Kriegs- oder Revolutionszeit einmal Archivalien der Stadtkassa dahin gebracht hatte, wo sie bald über und über von Taubenmist zugedeckt wurden¹⁸). Da aber der Ausbau des Rathausbodens für ein Archiv sehr kostspielig geworden wäre und die Stadtverwaltung auch nicht mit der Entstellung des historischen Gebäudes einverstanden war, so fiel der Vorschlag ins Wasser. Schliesslich bekam die Finanzabteilung zur zeitweiligen Aufbewahrung von Archivalien einen Raum im unteren Stock des alten Waghauses, womit die ganze Angelegenheit für einige Zeit ins Stocken geriet¹⁹).

Unterdessen nahm das historische Stadtarchiv, dessen Tätigkeit sich durch die Anstellung einer jungen Kraft — Dr. P. Johansens — wesentlich erweitert hatte, die Lösung der Raumfrage in die eigenen Hände. Durch das wohlwollende Entgegenkommen des Bildungsamts, besonders des derzeitigen Leiters, Stadtrat A. Weidemann, gelang es dem RSTA Ende 1925 die gewölbten und feuersicheren Kellerräume im Stadthause Freiheitspromenade 4, unter der jetzigen städt. Zentralbibliothek, für sich zu erhalten²⁰).

Dieses in neuerer Zeit errichtete dreistöckige Steinhaus hatte anfangs der „Revaler Russischen Gesellschaftlichen Vereinigung“ angehört und war in der deutschen Okkupationszeit in den Besitz der Stadt übergegangen. Die dem Archive zugewiesenen Kellerräume waren als Kegelbahn und Dienstbotenwohnung benutzt worden. Während der estnischen Zeit fanden hier die kommunistischen Arbeiter-Organisationen Unterschlupf, woher die Bezeichnung „Arbeiter-Keller“ stammt. Nach einer grösseren Durchsuchung, die belastendes Material über die staatsfeindliche Tätigkeit der Kommunisten hervorgebracht hatte, wurde das Lokal geschlossen und stand eine zeitlang leer, bis es vom Bildungsamt dem Stadtarchiv zugewiesen wurde²¹).

Bevor aber Archivalien in den neuen Räumen untergebracht werden konnten, mussten diese den Anforderungen entsprechend umgebaut werden. Zu diesem Zweck bestimmte die Stadtverordnetenversammlung auf Vorschlag des Bildungsamts und der Stadtwervaltung am 20. Jan. 1926 eine Summe von 200.000 Mark und gab die Zustimmung für den sofortigen Beginn der Umbauarbeiten, obwohl das Jahresbudget noch nicht bestätigt worden war²²).

Mit den bewilligten Geldmitteln wurden die Diele und die Zwischenwände abgerissen und zweckentsprechend erneuert. Zur Verminderung der Feuergefahr wurden die Aussen- und Magazinraumtüren mit dickem Eisenblech beschlagen. Der Magazinraum erhielt eine Beton-, der Arbeitsraum eine Holzdiele. Zur Verminderung der Feuchtigkeit wurde die Betondiele ein Jahr später mit einer Asphalt-schicht überzogen. Ein alter Ofen wurde abgebrochen, die Zentralheizungskörper entsprechend verlegt, Elektrizität eingeführt und die Fenster mit Gittern versehen²³).

Schon Ende März desselben Jahres war der Umbau fertig und die ersten Archivalien, aus dem überfüllten sog. dritten Raum des alten Archivs, konnten hingeschafft werden. Hinzu kamen die Serien der beim Magistrat eingereichten Suppliken und die Civil- und Criminal-Akten desselben aus dem 19. Jahrhundert, die aus dem ehem. Bezirksgerichtsgebäude übergeben wurden²⁴).

Ungefähr gleichzeitig nahm die städt. Finanzabteilung einen Nebenraum im Keller in Gebrauch und begann dort aus den Archivalien der liquidierten kriegszeitlichen Institutionen das sog. „Zentralarchiv“ einzurichten, das aus Raum-mangel bis dahin ungegründet geblieben war. Noch am 24. März 1926 wandte sich die Finanzabteilung an die Stadtverwaltung und wiederholte die in ihrem Plane 1922 gebrachten Vorschläge, jedoch am 30. d. M. beschloss diese die Ordnung und Instandhaltung des „Zentralarchivs“ dem Stadtarchivar zur Aufgabe zu machen²⁵). So wurde das parallele Unternehmen der Finanzabteilung dem Stadtarchiv untergeordnet und die Archivmaterialien allmählich in die betreffenden Bestände der neuen Abteilung eingestellt. Die von der Finanzabteilung angeregte Konzentrierung aller städtischen Archivalien wurde dem Stadtarchiv zur Aufgabe gemacht und ein

Rundschreiben an alle städt. Behörden abgesandt, in welchem diese aufgefordert wurden anzugeben, ob und wieviel Archivalien sie dem „Zentralarchiv“ abzugeben hätten²⁶). Die Antworten auf dieses Schreiben bildeten dann auch zunächst die Grundlage für die Sammlung des Materials.

Wie jeder Anfang, so war auch derjenige der neuen Abteilung recht schwer und dornenvoll. Anfangs gab es ausser den remontrierten Räumen nichts. Sogar Regale für die Aufstellung der Archivalien fehlten, als die ersten Sachen anlangten. Die ersten 10 Regale (à 30 laufende Meter) wurden erst am 11. Mai fertig und dem Archive übergeben²⁷). Dazu hatte das Bildungsamt von der Stadtverwaltung einen Kredit von 63.000 Mark erbeten²⁸).

Zu Beginn lag der grösste Mangel in dem Umstande, dass im ersten Jahre nicht die nötigen Arbeitskräfte angestellt werden konnten, obwohl die Stadtverwaltung schon im Beschluss vom 30. März 1926 dem Stadtarchivar zur Aufgabe gemacht hatte: „Vorschläge für die Ordnung des Archivs und Anstellung der nötigen Hilfskräfte zu machen.“ Diese Entscheidung hatte zunächst keine realen Ergebnisse, denn in den massgebenden Instanzen herrschte die Ansicht, dass es genüge, für geringen Lohn auf kurze Zeit einige Personen anzunehmen, die den Archivaren behilflich sein könnten, die Archivalien zusammenzutragen und auf Regalen aufzustellen. Nachher könne man dann die Räume abschliessen und sie nur in einzelnen konkreten Bedarfsfällen aufsuchen²⁹).

Natürlich konnte die Verwaltung des Stadtarchivs nicht mit dieser falschen Auffassung einverstanden sein, die durch die Neuheit und Einmaligkeit des Falls bedingt war. Bis aber die Frage genügend aufgeklärt wurde, war es schon zu spät geworden, so dass die nötigen Summen erst ins Budgetjahr 1927/28 aufgenommen werden konnten³⁰). In der Zwischenzeit musste man sich damit zufrieden geben, dass die neue Abteilung der Öffentlichkeit und der wissenschaftlichen Forschung verschlossen blieb. Einen Schlüssel zu den Räumen hatte der Archivergehilfe, der nur selten Zeit fand, hinzugehen, und der zweite lag in der Finanzabteilung, die sich nur für das im Nebenraum untergebrachte „Zentralarchiv“ interessierte³¹).

Nach längerem Briefwechsel, persönlichen Besprechungen und anderen Vorarbeiten war man im Mai 1927 endlich so weit, dass Arbeitskräfte eingestellt werden konnten. Erster Beamter (vom 20. Mai ab) war stud. Karl Soomelt³²⁾, ihm folgte am 25. eine Bediente und am 1. Juni als „Ordner“ des Archivs stud. Otto Liiv, jetzt Leiter des staatlichen Zentralarchivs in Dorpat³³⁾. Vom Amtsantritte des letzteren ab wurde die amtliche Eröffnung der neuen Abteilung gerechnet³⁴⁾. Von dann an war sie allen wissenschaftlichen Forschern und auch anderen Interessenten zugänglich.

Beide neuen Hilfskräfte hatten an der Dorpater Universität im Hauptfach Geschichte studiert, O. Liiv stand kurz vor dem Abschluss, K. Soomelt hatte schon vorher im staatl. Zentralarchiv praktisch gearbeitet. Aus formalen Gründen konnten beide zunächst nur als zeitweilige Hilfskräfte angestellt werden, O. Liiv mit einem Gehalt von 10.000, K. Soomelt von 8000 Mark monatlich. Anfangs waren niedrigere Gehaltsstufen vorgesehen, doch auf Antrag des Stadtarchivs wurden sie erhöht, da es sich um Arbeitskräfte mit Hochschulbildung handelte³⁵⁾.

Jetzt, nachdem in 1½-jähriger Arbeit die nötigen Voraussetzungen geschaffen worden waren, konnte die Tätigkeit der neuen Abteilung mit voller Kraft einsetzen. Wie sie sich von Jahr zu Jahr gestaltet hat, darüber berichten ausführlicher die gedruckten Jahresberichte der Revaler Stadtverwaltung³⁶⁾. Der begrenzte Raum gestattet es hier nur kurz einige allgemeine Züge wiederzugeben und die Ergebnisse aufzuzählen.

Das Fassungsvermögen der neuen Abteilung war im Augenblicke der Eröffnung 300 Archivmeter und ist jetzt durch mehrfache Einstellung neuer Regalen auf 850, mit den im Arbeitsraume stehenden auf etwa 950 laufende Meter angewachsen, von denen 700 von Archivalien ausgefüllt sind. Wenn der Zuwachs von Archivmaterial das bisherige Tempo einhält, muss in nächster Zeit mit empfindlichem Raumangel gerechnet werden. Die Zwischenräume der Regalen wurden im vorigen Jahre schon verringert, so dass neue zugebaut werden konnten. In diesem Frühling sind über 20 Meter wertloser, zur Vernichtung bestimmter Archivalien ausgeschieden worden, um Raum zu gewinnen.

Die Aufgaben der neuen Abteilung haben ihre schriftliche Fixierung bis jetzt nur in der zeitweiligen Dienstregel gefunden³⁷⁾. Der entsprechende Paragraph (6) lautet: „Die Pflicht des Ordners der neuen Abteilung ist: a) die Archivalien der städtischen Ämter und Behörden im neuen Archiv zu konzentrieren, b) in der neuen Abteilung Ordnungs- und Katalogisierungsarbeiten zu leisten, c) im Bedarfsfalle Auskünfte zu erteilen, d) andere archivalische Aufgaben nach Anleitung des Archivgehilfen auszuführen.“ Die Pflicht des Gehilfen des Ordners ist (nach § 7) letzterem überall behilflich zu sein, vor allem die allerneuesten Archivalien der städt. Behörde zu ordnen und zu katalogisieren.

Das gesamte gegenwärtig in der neuen Abteilung des Stadtarchivs konzentrierte Archivmaterial lässt sich folgendermassen übersichtlich einteilen:

1) Der jüngere Teil des Magistratsarchivs: a) Ratsprotokolle 1800—1889, dazu Konzepte zu Ratsprotokollen 1708—1799, b) Akten von administrativer Bedeutung, nach Schlagworten geordnet, 17.—19. Jahrh., c) lose Akten und Schriftwechsel aus derselben Zeit, d) eingegangene Schreiben von Behörden, gebunden nach deren Namen, 1797—1889, e) Suppliken 1710—1889, f) Immobilien betreffende Bücher und Akten des 18. u. 19. Jahrhs. (hauptsächlich aus der Grundbuchabteilung des Reval-Hapsaler Friedensrichterplenums am 5. Okt. 1931 übergeführt), g) Gerichtsakten: 1. Civilakten 1780—1889, 2. Criminalakten 1793—1873 u. 1886—89. — Die Archive der dem Magistrat unterstehenden Gerichte: a) Niedergericht, b) Waisengericht, c) Kommerzgericht, d) Amtsgericht, e) See- und Frachtgericht, f) Wettgericht, g) Baugericht, h) Kämmereigericht, i) Stadtkriegsgericht, j) das Mündliche Gericht, k) das Subhastations- und Auktionsdirektorium, l) das Amtspatronat; von allen diesen existiert heute bloß noch das Waisengericht. — Die Archive der Stadtbehörden: a) die allgemeine Stadtkassa, b) der Gottes- und Kornkasten, c) die Steuerverwaltung, e) die Quartierkommission, f) das Schul-Collegium u. a.

2) Die Archive der durch Gesetze von 1870, 1892 usw. geschaffenen Revaler Stadtverwaltung: Protokolle und Akten des Stadtamts und der Stadtverordnetenversammlung 1877

bis 1889 (die folgenden Jahre sind noch im laufenden Kanzleiarchive der Stadtverwaltung); die Archive ihrer U n t e r a b t e i l u n g e n , z. B. der Landmesserabteilung, derjenigen für Militärdienstpflicht u. a.; ferner die Archive der verschiedenen K o m m i s s i o n e n , so der Stadt-Cassak., Bau- und Wegek., Feuerwehrk., Promenadenk., Taxationsk., Siechenk., Armenk., Hafenk., Gefängniskommission usw.

3) Die Archive der städt. U n t e r n e h m u n g e n , z. B. des 1865 gegründeten Gas- und Wasserwerks, des Elektrizitätswerks, der liquidierten Unternehmungen aus der Kriegszeit u. a.

4) Die Archive der ständischen Institutionen: der Grossen, Kanuti- und Dom-Gilde und der Steuerverwaltung.

5) Die Sammlung der Pläne und Karten, die Kaufmannsbriefe und -bücher, die Sammlung von Drucksachen.

6) Deposita oder zufällig erworbene Archive und Sammlungen, z. B. die Brieffladen Saggad und Taps (v. Fock), F. G. v. Bunes Nachlass, das Archiv des „Kollegiums der allgemeinen Fürsorge“ 1784—1917 (die Archive der Revaler Kirchen sind in der alten Abteilung im Rathause aufgestellt).

Im Ganzen sind bis jetzt etwa 80—90 Archivfonds in der neuen Abteilung konzentriert. Rechnet man die Archive der Zünfte und Einzelkommissionen hinzu, so übersteigt die Zahl der Fonds 100 bei weitem.

Am langsamsten ging die Vereinigung des Hauptarchivs, des Magistrats und seiner Untergerichte, vor sich. Besonders gilt das für die aus dem ehem. Bezirksgericht ins Dorpater staatl. Zentralarchiv übergeführten Sachen. Das Bildungsministerium gab im Herbst 1927 sein Einverständnis zu ihrer Auslieferung an das Stadtarchiv, sogar der Tag der Übergabe wurde festgelegt. Jedoch der damalige stellv. Leiter des Zentralarchivs, A. Sildnik, weigerte sich die Archivalien auszuliefern, wobei er an den Archivrat appellierte und sich auf die alte russ. Gerichtsordnung von 1889, § 111 (vgl. oben!) berief. Der Archivrat musste die Geltung dieses Gesetzparagraphen zunächst anerkennen.

Nach längeren schriftlichen Verhandlungen blieb dem RSTA kein anderer Weg übrig, als ein neues Gesetzprojekt für die historischen Stadtarchive Estlands auszuarbeiten. Schliesslich gelang es die Frage ohne Heranziehung des schwerfälligen Gesetzapparats zu lösen. In der Person von mag. O. Liiv erhielt das staatl. Zentralarchiv einen neuen Leiter; durch Entgegenkommen seinerseits und durch Fürsprache des Archivrats wurde die ungerechte und längst überholte gesetzliche Bestimmung umgegangen, indem die Archivalien des Magistrats dem RSTA als Depositum überwiesen wurden. Das Gesetzprojekt des RSTA jedoch wurde Veranlassung und Material zur Ausarbeitung eines Archivgesetzes für ganz Estland, die einer Kommission übergeben wurde.

So gelang es 1930 schliesslich alle neueren Bestandteile des Magistratsarchivs, soweit sie nicht vernichtet waren, in der neuen Abteilung zu vereinigen. Bald erwies sich jedoch, dass nicht alles mitgekommen war, denn im staatl. Zentralarchiv kamen neue Teile desselben zum Vorschein. Noch kürzlich wurden dort zwei Ratsprotokolle (1832 u. 1833) gefunden, ebenso finden sich viele Archivalien der städt. Gerichte daselbst.

Im allgemeinen muss festgestellt werden, dass wohl keine einzige Serie im Archiv vollständig erhalten ist; so fehlen z. B. fürs Jahr 1850 alle drei wichtigsten Ratsprotokolle (Prot. Publicum, Privatum u. Missiv), von den weniger wichtigen Serien garnicht zu reden. Von manchen sind blos Trümmer erhalten. Es gehört zu den wichtigsten Aufgaben des Archivs, diese Lücken nach Möglichkeit auszufüllen und die verlorenen Glieder zusammenzusuchen, obwohl Vollständigkeit nie erreicht werden wird.

Das in die neue Abteilung übergeführte Archivmaterial war vielfach in sehr schlechtem, manchmal direkt widerlichem Zustande. Viel gelitten hatten die in Keller- und Bodenräumen aufbewahrten Sachen. Der Staubsauger hatte viel Arbeit, ehe an die Aufstellung und Sichtung der Archivalien gegangen werden konnte.

Als Grundlage für die Ordnungsarbeiten der neuen Abteilung ist — wie aus dem Vorgehenden ersichtlich — das allgemein anerkannte Provenienzprinzip genommen worden. Doch war dessen Anwendung manchmal mit Schwierigkeiten verbunden. Ein

Teil der Fonds, besonders diejenigen aus der Kriegs- und Revolutionszeit, war so durcheinander gemischt, dass ihre Aussonderung gänzlich unmöglich gemacht worden war. Das Gleiche gilt für Teile des alten Archivs, die in die neue Abteilung übergeführt wurden, da sie nach dem alten System, dem Inhalte nach, geordnet und dadurch zersplittert worden waren.

Es gelang bis jetzt fast das ganze neugesammelte Archivmaterial aufzustellen und mit vorläufigen Verzeichnissen zu versehen. Endgültig geordnet und mit druckfertigen Katalogen ausgerüstet sind jedoch nur die Kanuti- und Dom-Gilde, ferner einige Kommissionsarchive. Halbfertig sind die entsprechenden Arbeiten am Magistratsarchiv und der Grossen Gilde. Ausser den allgemeinen Verzeichnissen und vorläufigen Inventarlisten sind noch Spezialregister für einige wichtigere Bücher und Serien angefertigt worden, so z. B. für die Suppliken 1710—1850, die Waisengerichtsakten, die Kriminalakten (1818—1873), für das älteste Protokollbuch der Domgilde und das Bruderbuch der Kanuti-Gilde.

Die Benutzung der neuen Abteilung hat sich fortlaufend lebhafter und intensiver gestaltet. Der grösste Teil aller wissenschaftlichen Forscher, die eine Frage im alten Archiv tiefergehend bearbeiteten, musste sich auch an die neue Abteilung wenden, namentlich wegen der Gildenarchive. Den Genealogen besonders boten diese Archive, auch aber die Revisionslisten, Waisengerichtsakten und Suppliken, reiches Material.

Am häufigsten wenden sich die städt. Behörden mit Anfragen an die neue Abteilung, meist juridischer oder besitzrechtlicher Art, doch sehr oft auch um das Dienstalder städt. Beamten festzustellen. Auch Privatpersonen haben ähnliche Angaben verlangt. In letzter Zeit sind diese Anfragen so häufig geworden, dass die Ordnungsarbeiten dadurch stark verzögert werden. Obwohl die Mehrzahl der sehenswerten Objekte im alten Archiv konzentriert ist, kommen doch manche Besucher in die neue Abteilung, um sie zu besichtigen.

Die Oberleitung der neuen Abteilung lag in Händen des Archivgehilfen Dr. P. Johansen. Die Veränderungen im Beamtenbestande waren folgende: auf mag. O. Liiv folgte als

Ordner am 1. Juli 1928 Oberlehrer Rudolf Kenkmann, der auch gegenwärtig dieses Amt bekleidet. Nach dem Tode des Gehilfen Karl Soomelt (8. Jan. 1928) folgte stud. Ernst Raudsepp als zeitweiliger Hilfsbeamter und im Herbst 1928 stud. hist. Oskar Vares. Dessen Nachfolger wurde am 1. Juli 1931 stud. hist. Aleksander Margus, der in diesem Sommer laut Beschluss der Stadtverwaltung zum ständigen Beamten ernannt wurde. Im allgemeinen haben die Beamten der neuen Abteilung neben der Archivarbeit nach Möglichkeit auch versucht, wissenschaftlich an der Lokalgeschichte weiterzuarbeiten, Vorträge zu halten und Artikel zu veröffentlichen. Ausser den festbesoldeten Kräften haben noch 2 Praktikantinnen im Archiv gearbeitet, ferner fanden 2 Arbeitslose aus dem gebildeten Stande zeitweilig Beschäftigung.

Zum Schluss darf die Gelegenheit nicht übergangen werden, um die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit darauf zu lenken, dass es ein unnatürlicher Zustand ist, wenn das historische Stadtarchiv, einer Besitzerin gehörig, in zwei räumlich getrennte Abteilungen zerlegt ist. Das führt unweigerlich zu Mehrkosten durch ungeeignete Arbeitsverteilung, zersplittert zusammengehörige Archivbestände und verhindert die endgültige Ordnung des Materials und seine wissenschaftliche Benutzung. Wir wollen die Hoffnung aussprechen, dass wir in nicht allzu ferner Zukunft ein modernes Archivgebäude erhalten, das Raum für beide Abteilungen enthält und sie wieder zu einer untrennbaren Einheit zusammenschweisst.

Sisu. Inhalt.

Lhk.
Seiten

Jooni Tallinna Linnaarhiivi ajaloost. <i>Linnaarhivaar O. Greiffenhagen</i>	5
Tallinna Linnaarhiivi uuema osakonna tekkimine ja senine tegevus. <i>Mag. R. Kenkman</i>	22
Zur Geschichte des Revaler Stadtarchivs. <i>Von Stadtarchivar O. Greiffenhagen</i>	39
Tallinna Linnaarhiivi väljaanded. Veröffentlichungen des Revaler Stadtarchivs	58
Benutzung des Revaler Stadtarchivs 1924—1932	60
Die Entstehung und bisherige Tätigkeit der neuen Abteilung des Revaler Stadtarchivs. <i>Von mag. R. Kenkman</i>	61
Lisa kunsttrükis: indulgentsikiri a. 1509.	
Kunstdruck-Beilage: Ablassbrief von 1509.	

IN NOMINE
DEI PATRIS
AMEN

Gregorius et Dominicus Tuscanus Episcopi et Romanus Johannes et sanctus Quatuor Coronator Petrus et sancti Curia
 Konstantinus et sanctus Nerei et Achillei Johannes Stephanus et sanctus Decimus et Sabinus Konstantinus Basilicae et Aptorum et
 Iudaeus et sancti Marcellini et Petri in Vinis Theodoros ac Amantius sancti Nicolai in Caracalliano Diaconi in
 tione divina sacrosanctae Romanae ecclesiae Cardinales Annunciatum et singulis christifidelibus preterea teas inspecturis Dat. in dno
 sempiternam Quanto frequentius fidelium mentes ad opera caritatis inducimus tanto salubrius animarum suarum salutem consulimus
 Cupientes igitur ut Capella beate Marie Virginitatis in parochia sancti Olavi Civitatis Revalensis in qua quidam laudo
 bilis utriusque sexus perfectissimum Confraternitas in honorem eiusdem beate Marie instituta existit congruis frequentetur honoribus et
 a christifidelibus ingente veneretur ac in suis structuris et ipsis debito reparetur conservetur et manuteneatur necnon libris aliisque
 luminariis ornamentis ecclesiasticis ac alijs divino cultui imbi necessarijs decenter munatur ut christifideles qui eo libenter
 devotionis causa confluunt ad cultum et ad reparationem confirmationem manutentionem ac munitionem huiusmodi promptius
 poregant adiutores quo ex hoc ibidem iduo celestis gratie ulterius consequantur scilicet Nos Cardinales prefati nitebent
 quilibet nostrum per se supplicationibus dilectorum nobis in christo devote ecclesie Praefatorum seu Directorum nobis super hac humiliter prece
 melinam De omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi omnibus et singulis utriusque sexus
 christifidelibus necnon pueris et confessis qui dicant Capellam in singulis videlicet Assumptionis et Octavae beate
 semper Virginis Marie et sancti Laurentii Martiris ac sancti Michaelis ipsius ecclesie Dedicationis festivitatis seu diebus
 a Petrius Despectis usque ad Decanatum Despectas inclusive devote assistentiam annuatim et ad premissa manibus porroerint adiutores
 pro singulis festivitatis seu diebus predictis quibus id fecerint Centum dies de minutis eius penitentibus in domino relaxamus
 Datum in Urbis Lateranensis Anno a Nativitate domini Millesimo quingentesimo nono die vero Curia mensis Maii
 Pontificatus sanctissimi in christo patris et domini nostri domini Julij divina providentia

Dei... Valleletti

Tallinna Oleviste kiriku Maarja kabelile 12 kardinali poolt Roomas 3. mail 1509. a. antud patu-
 kustutuskiri. Vasakul ülal Püha Olev, keskel Maarja Jeesusega, paremal Püha Laurentius ja
 kahel pool kõrval paavsti vapid. Kinnitatud väljastajate kardinalide pitseritega plekk-karpides.
 Tallinna linnaarhiivi välimusest ilusamaid pärgamentürükuid.

Ablassbrief der Marienkappele der St. Olai-Kirche in Reval, erteilt am 3. Mai 1509 von 12
 Kardinälen in Rom. Oben links St. Olaf, in der Mitte die Mutter Gottes mit dem Kinde, rechts
 St. Laurentius, zu den Seiten die päpstlichen Wappen. Angehängt die Siegel der Aussteller in
 Blechkapseln. Eine der schönsten Pergamenturkunden des Revaler Stadtarchivs.